

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

ПОЖИДАЄВА МАРІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 347.73:336.717(477)

**ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право
(081 – Право)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі фінансового права Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

ОРЛЮК Олена Павлівна,

Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
в. о. директора.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

КАСЬЯНЕНКО Любов Михайлівна,

Університет державної фіскальної служби

України, професор кафедри фінансового права;

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

ІВАНСЬКИЙ Андрій Йосипович,

Північний офіс Державної аудиторської служби
України, заступник начальника офісу;

доктор юридичних наук, професор

РЯДІНСЬКА Валерія Олександрівна,

Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України, завідувач
науково-дослідної лабораторії проблем правового
та організаційного забезпечення діяльності
Міністерства.

Захист відбудеться «26» січня 2021 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.501.01 у Науково-дослідному інституті інформатики і права Національної академії правових наук України за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України за адресою: 01032 м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В.

Автореферат розіслано «24» грудня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. В. Беланюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах активного розвитку електронної безготівкової економіки в Україні та світі максимально зростає популярність безготівкових розрахунків, здійснення яких відбувається переважно за допомогою платіжних систем, що певною мірою спрощують, пришвидшують та забезпечують фінансові операції між контрагентами, покупцями та продавцями, платниками й одержувачами тощо. І нинішня епідемічна ситуація, пов'язана з поширенням коронавірусної інфекції COVID-19 і встановленням карантину, також впливає на мінімізацію використання готівки. Усі функціональні можливості платіжних систем у належний спосіб реалізуються, насамперед, завдяки їх фінансово-правовому регулюванню, яке є обґрунтованим для запобігання кризі неплатежів, попередження втрати ліквідності окремими учасниками платіжних систем, виявлення нетранспарентності діяльності платіжних систем, забезпечення диверсифікації ризиків у платіжних системах та безпеки платежів, а також здійснення державного нагляду за платіжними системами. І це набуває неабиякого значення в періоди фінансової нестабільності, що може створювати загрозу національній безпеці держави через підрив довіри суспільства до надавачів платіжних послуг. Тому для забезпечення стійкості та безпеки фінансової системи держави задіяна активна роль фінансового права в регулюванні публічних відносин, пов'язаних із платіжними системами та переказом коштів.

Надзвичайної актуальності набуває розроблення теорії платіжної системи в науці фінансового права за допомогою системного науково-методологічного підходу, на підставі чого сформульовано та обґрунтовано таку фінансово-правову категорію, як платіжна система. Зокрема, платіжна система задовольняє визнані державою та забезпечені нормами фінансового права загальнозначущі об'єктивні потреби суспільства стосовно своєчасного та в повному розмірі переказу коштів, що є обов'язковою дією в організації грошового обігу, який відбувається і під час акумуляції, розподілу та використання публічних фондів коштів.

Динамічний розвиток платіжних систем потребує урахування сучасних правових підходів до розуміння участі та ступеня присутності держави у сфері регулювання діяльності платіжних систем та надання платіжних послуг. Центральний банк як державний регулятор, відіграє провідну роль у збалансуванні ризиків і вигід від застосування інновацій у платіжних системах, забезпечуючи грошовий суверенітет та стабільність фінансової системи держави.

Належне функціонування платіжних систем забезпечується адекватною нормативно-правовою базою, розробленою на основі науково обґрунтованих рекомендацій. З огляду на це актуальними є питання поступової імплементації Україною в національне законодавство кращих міжнародних та європейських стандартів у платіжній сфері, які перебувають у центрі уваги держави і суспільства. Вирішення зазначених питань є особливо нагальним для реалізації пріоритетів Стратегії фінансового сектору України до 2025 р., зокрема у сфері платіжних послуг та платіжних систем. Усе це свідчить про необхідність суттєвого вдосконалення законодавства України щодо регулювання платіжних систем і переказу коштів шляхом розробки і прийняття нового закону про платіжні послуги та платіжні

системи, а також внесення відповідних змін і доповнень до нормативно-правових актів у цій сфері.

Попри безсумнівну значущість проблеми фінансово-правового регулювання платіжних систем, її аналізували здебільшого фрагментарно, а результати таких досліджень викладалися в окремих статтях та в більш великих наукових розробках, присвячених переважно вирішенню економічних питань та деяким аспектам різної галузевої правової приналежності. Фінансово-правові питання платіжних систем загалом порушували вчені-юристи у своїх наукових працях або в складі грошового обігу, або через застосування відповідних платіжних інструментів, зокрема: Є. О. Алісов «Деякі проблеми правового регулювання глобальної платіжної системи в Україні» (наукова стаття, 2004 р.), О. П. Орлюк «Правове регулювання грошового обігу в Україні» (підрозділ підручника «Фінансове право», 2010 р.), В. О. Рядінська «Проблеми правового регулювання обігу електронних грошей в Україні» (наукова стаття, 2016 р.) тощо. Однак цілісна концепція фінансово-правового регулювання платіжних систем у науці фінансового права відсутня.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження слугували праці українських і зарубіжних учених у галузі фінансового права, зокрема праці: Є. О. Алісова, Г. В. Бех, К. С. Бельського, Ю. В. Ващенко, Л. К. Воронової, Д. О. Гетманцева, О. П. Гетманець, О. М. Горбунової, О. Ю. Грачової, Е. С. Дмитренко, О. О. Дмитрик, М. Д. Еріашвілі, І. Б. Заверухи, С. В. Запольського, А. Й. Іванського, Л. М. Касьяненко, А. Т. Ковальчука, І. Є. Криницького, М. П. Кучерявенка, Т. А. Латковської, О. А. Лукашева, А. О. Монаєнка, О. А. Музики-Стефанчук, А. А. Нечай, О. П. Орлюк, М. О. Перепелиці, Г. В. Петрової, Н. Ю. Пришви, В. О. Рядінської, Л. А. Савченко, Е. Д. Соколової, О. В. Солдатенко, М. В. Старинського, Н. І. Хімічевої, В. В. Хохуляка, В. Д. Чернадчука, В. М. Шумілова, Н. Я. Якимчук, Т. М. Ямненко та інших дослідників.

Для ґрунтовного розкриття предмету дослідження в роботі також було використано розробки вітчизняних та іноземних представників теорії права, адміністративного, господарського, цивільного, інформаційного права, а саме: В. Б. Авер'янова, Т. К. Адабашева, С. С. Алексеєва, О. А. Баранова, Д. Н. Бахраха, К. І. Белякова, І. А. Безклубого, І. В. Венедіктової, О. В. Зайчука, М. С. Кельмана, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, О. Г. Мурашина, А. М. Новицького, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича, С. Г. Стеценка, Ю. О. Тихомирова, Р. О. Халфіної та інших. На результати дослідження вплинули також наукові праці українських і зарубіжних учених у галузі економіки, що розглядали проблематику функціонування платіжних систем, обігу фінансових інструментів, управління фінансових ресурсів, з-поміж яких роботи: Т. Я. Андрейківа, С. В. Анурєєва, Н. В. Байдукової, Ю. С. Балакіної, О. Д. Вовчак, Є. М. Глущенко, А. Грінспена, О. П. Заруцької, Т. Т. Ковальчука, Б. Коєна, Т. Кокколи, Т. Д. Косової, І. С. Кравченко, В. М. Кравець, Т. Б. Кублікової, Е. І. Курганської, С. В. Міщенко, М. Накадзіми, В. М. Опаріна, П. Г. Петрашка, А. С. Савченко, С. М. Сало, Б. Саммерса, Дж. Спіндлера, Дж. Стігліца, Н. В. Смородинської, В. М. Усоскіна, В. М. Федосова, Л. О. Ющишиної та інших.

Викладене вище переконливо свідчить про актуальність проведення комплексного наукового дослідження, спрямованого на розроблення з урахуванням *acquis* Європейського Союзу, міжнародних стандартів та

позитивного зарубіжного досвіду цілісної концепції фінансово-правового регулювання платіжних систем, необхідної для подальшого розвитку фінансово-правового забезпечення організації, функціонування платіжних систем та надання платіжних послуг, а також для удосконалення законодавства України у цій сфері та практики його застосування. Цим і обумовлено вибір актуальної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. За своїм змістом та спрямованістю тема дисертаційного дослідження відповідає: Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим 3 березня 2016 р. загальними зборами Національної академії правових наук України; Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року; науково-дослідній темі навчально-наукового інституту «Юридичний інститут Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» «Угода про асоціацію України з ЄС як основа розвитку її національного законодавства» (номер державної реєстрації – 0115U003418) та проблематиці наукових досліджень кафедри фінансового права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Мета та завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у розробці цілісної концепції фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні та напрацюванні на основі фінансово-правової доктрини, міжнародних та європейських стандартів, національного законодавства та практики його застосування, позитивного досвіду зарубіжних країн нових наукових положень та пропозицій щодо розвитку й удосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Для реалізації зазначеної мети, необхідно виконати такі *завдання*:

- висвітлити методологію фінансово-правового аналізу доктринальних підходів до розуміння платіжної системи, дослідити її генезис та розвиток, виокремити основні кваліфікуючі ознаки платіжної системи, сформулювати визначення платіжної системи України;
- визначити сутність поняття «платіжна система» та його співвідношення із суміжними правовими категоріями, зокрема «грошова система», «розрахункова система», «система переказу коштів»;
- розкрити платіжні системи як об'єкт фінансово-правового регулювання та окреслити особливості такого регулювання;
- з'ясувати особливості платіжної системи як фінансової інституції, визначити її організаційно-правову структуру та надати їй загальну характеристику;
- базуючись на положеннях доктрини фінансового права, обґрунтувати принципи діяльності та функції платіжних систем у контексті забезпечення публічного фінансового інтересу;
- виокремити національні платіжні системи в Україні та зарубіжних країнах, розробити фінансово-правове визначення національної платіжної системи;
- охарактеризувати види платіжних систем за законодавством України та міжнародними стандартами;
- встановити місце та роль платіжних систем у виконанні бюджетів;
- розкрити фінансово-правову природу платіжних інструментів та дослідити еволюцію їх використання;

- надати фінансово-правову характеристику окремих електронних платіжних інструментів та узагальнити їх риси за законодавством України;
- з'ясувати вплив інноваційних фінансових технологій на діяльність платіжних систем у правових аспектах;
- розкрити фінансово-правові засади здійснення процедури переказу коштів, визначити її особливості;
- охарактеризувати державний нагляд (оверсайт) платіжних систем та деталізувати його на предмет виявлення, попередження ризиків та застосування правових заходів впливу;
- обґрунтувати місце забезпечення фінансової безпеки платежів як засадничого правового принципу захисту платіжних систем;
- визначити механізми захисту прав користувачів платіжних систем за стандартами Європейського Союзу та проаналізувати практику їх реалізації в Україні;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавства України у сфері регулювання платіжних систем в Україні з урахуванням сучасної практики здійснення платежів відповідно до міжнародних та європейських стандартів у цій сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері платіжних систем і переказу коштів, які виникають у процесі публічної фінансової діяльності.

Предмет дослідження – фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність сучасних методів і прийомів наукового пізнання, які були обрані відповідно до мети і завдань дослідження, з урахуванням його об'єкта та предмета та у взаємозв'язку забезпечили вирішення поставлених завдань.

Застосування в дослідженні *діалектичного методу* із поєднанням прийомів *індукції, дедуції, аналізу та синтезу* сприяло об'єктивному і всебічному дослідженню формування фінансово-правової категорії «платіжна система», функціонування та розвитку платіжних систем у контексті фінансово-правового регулювання в Україні (підрозділи 1.1, 1.3–1.5, 2.1, 3.2, 4.1, 4.2). За допомогою прийому *логічного тлумачення* було співвіднесено поняття платіжної системи із суміжними правовими категоріями (підрозділ 1.2). *Системно-структурний метод* було використано під час розробки теорії платіжної системи та визначення консолідованого науково-теоретичного підходу для цілісного розуміння платіжної системи, а також розкриття організаційно-правової структури платіжної системи, самої процедури переказу коштів (підрозділи 1.1, 1.5, 3.4), а *системно-функціональний метод* – при визначенні принципів та функцій платіжних систем, а також місця і ролі їх у виконанні бюджетів (підрозділ 2.3). Звернення до *методу класифікації* сприяло вирішенню видів платіжних систем за законодавством України та міжнародними стандартами (підрозділ 2.2). З'ясування питань еволюції використання платіжних інструментів та визначення періодизації застосування у розрахунках електронних платіжних інструментів було здійснено завдяки *історичному методу* (підрозділ 3.1).

У процесі дослідження також використано: *формально-юридичний метод* – для аналізу наукових джерел, законодавства і практики його застосування

(підрозділи 1.3, 2.1, 3.2, 4.1, 4.3, 4.4); *порівняльний метод* – з метою вивчення досвіду інших держав, Європейського Союзу, а також міжнародних стандартів у цій сфері (підрозділи 2.1, 2.2, 4.1, 4.3, 4.4); *логіко-семантичний метод* – для уточнення понятійного апарату (підрозділи 1.2, 1.5, 2.1, 3.2, 3.3). *Соціологічний метод* дав змогу здійснити аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників суспільних процесів, що зумовили динаміку розвитку фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні та світі в умовах діджиталізації та розвитку інноваційних фінансових технологій (підрозділи 3.1–3.3).

Нормативно-правовою основою дослідження слугували національне законодавство України й зарубіжних країн, зокрема США, Японії, Німеччини, Великої Британії, Польщі, Казахстану, Білорусі, Узбекистану, Грузії, Киргизстану тощо, а також *acquis* Європейського Союзу, міжнародно-правові акти.

Науково-теоретичну основу дисертації становили теоретико-методологічні розробки та монографічні дослідження вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузях теорії права, фінансового, адміністративного, інформаційного, цивільного, господарського права та економіки.

Емпіричну базу дослідження склали звітні та статистичні матеріали Національного банку України (далі – НБУ) щодо його нормотворчої та правозастосовної діяльності у сфері регулювання платіжних систем та переказу коштів, здійснення безготівкових розрахунків, динаміки застосування електронних платіжних інструментів, обігу електронних грошей, а також судові рішення, ухвалені за результатами розгляду й вирішення спорів та розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, узагальнення судової практики, довідкові видання, аналітичні та оглядові матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці фінансового права комплексним дослідженням, в якому з використанням сучасних методів наукового пізнання, з урахуванням доктринальних положень фінансово-правової науки, нормативно-правових актів, правозастосовної практики, міжнародних та європейських стандартів розкрито сутність та особливості фінансово-правового регулювання платіжних систем, визначено його теоретичні основи та перспективи розвитку, зокрема:

вперше:

– сформовано теорію платіжної системи у науці фінансового права, згідно з якою платіжну систему запропоновано тлумачити як цілісну комбіновану сукупність її неоднорідних структурних елементів, які за спільністю їх характеристик можна об'єднати у три взаємопов'язані та взаємодіючі для виконання загальної, соціально та економічно необхідної функції – переказу коштів – основні підсистеми всередині самої платіжної системи, а саме: 1) інституціональну (платіжна організація, учасники платіжної системи, оператори послуг платіжної інфраструктури, які в сукупності взаємодіють для надання платіжних послуг); 2) інструментально-інфраструктурну (платіжні інструменти, платіжна інфраструктура, за допомогою яких безпосередньо виконуються платіжні операції); 3) організаційно-правову (закони, міжнародні стандарти, *acquis* Європейського Союзу, правила, правові процедури, договори, які забезпечують функціонування платіжних систем, надання платіжних послуг, зокрема переказ коштів, а також застосування платіжних інструментів);

– запропоновано авторське визначення платіжної системи України (платіжного простору України) як сукупності платіжних організацій, учасників/членів внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем, а також операторів послуг платіжної інфраструктури, постачальників платіжних послуг, які функціонують на території України та надають послуги з переказу коштів відповідно до законодавства України, та заходів нагляду (оверсайту) платіжних систем з метою забезпечення їх безперервного, надійного та ефективного функціонування;

– доведено доцільність розгляду платіжних систем у складі грошового обігу як об'єкта фінансово-правового регулювання, що ґрунтується на вимогах неухильного задоволення публічного фінансового інтересу щодо переказу коштів і циркуляції грошових потоків; фінансово-правове регулювання платіжних систем визначено як форму цілеспрямованої дії норм фінансового права, результатом якої є впорядкування публічних відносин, що виникають між певними суб'єктами у таких сферах: 1) переказ грошових коштів між платіжною організацією, учасниками/членами платіжних систем, оператором(ами) послуг платіжної інфраструктури та користувачами платіжних послуг; 2) випуск та обіг платіжних інструментів між НБУ та платіжною організацією, учасниками/членами платіжних систем, оператором(ами) послуг платіжної інфраструктури, а також між суб'єктами платіжних систем та їх користувачами; 3) виконання встановлених НБУ вимог до організації та функціонування платіжних систем між їх платіжними організаціями, учасниками/членами платіжних систем, операторами послуг платіжної інфраструктури та центральним банком; 4) здійснення НБУ оверсайту (нагляду) платіжних систем між останніми та центральним банком;

– обґрунтовано положення про платіжну систему як правову форму участі юридичних осіб, центрального банку та інших державних органів (наприклад, органів казначейської служби) у наданні платіжних послуг їх користувачам та державі відповідно до чинного законодавства;

– аргументовано, що специфіка платіжної системи як фінансово-правової категорії, виявляється в принципах, на яких ґрунтуються стабільні організація та функціонування платіжної системи для забезпечення процесу безперервного грошового обігу, та її функціях, обумовлених змістом та призначенням публічних фінансів, серед яких визначено: регуляторно-розрахункову; трансфертно-відтворювальну; накопичувально-відтворювальну; сервісно-розподільну; інформаційно-захисну; контрольну;

– наведено авторську концепцію визначення національної платіжної системи в Україні, згідно з якою остання – це внутрішньодержавна платіжна система, що створюється згідно з національним законодавством центральним банком для проведення міжбанківських розрахунків або роздрібних платежів, або розрахунків цінними паперами у національній валюті на території України, що взаємодіє з платіжними системами інших держав;

– встановлено, що захист прав користувачів платіжних систем (платіжних послуг) включає систему законодавчих та регуляторних засобів, до яких належать: нормативно-правове закріплення чітких вимог до постачальників платіжних послуг щодо їх обов'язків, законодавче запровадження лімітів відповідальності за неавторизованими операціями, закріплення конкретних критеріїв розмежування

відповідальності та збитків між постачальниками платіжних послуг та користувачами за спірні операції з використанням електронних платіжних засобів, а також за несвоєчасне перерахування або не в повному обсязі податків, зборів та інших платежів до бюджетів та позабюджетних цільових фондів;

удосконалено:

– наукові підходи щодо визначення сутності платіжних систем, що розглядаються у взаємозв'язку й у таких значеннях: 1) широкому – платіжна система – об'єктивно наявна, узагальнена платіжна система держави загалом, або єдиний її платіжний простір, що складається з усіх діючих платіжних систем, включаючи операторів послуг платіжних інфраструктур та постачальників платіжних послуг, на території відповідної держави; 2) вузькому – це кожна функціональна платіжна система, зокрема у державі; 3) глобальному – через посилення транснаціонального характеру платіжних систем та транскордонних грошових переказів поняття платіжної системи виходить за межі окремої держави та трансформується в глобальну платіжну систему;

– визначення кваліфікуючих ознак платіжної системи через її обов'язкові структурні елементи, що визначаються такими характеристиками: функціональною; інституційною; інфраструктурною; інструментальною; організаційно-правовою;

– розуміння платіжної системи як єдиної цілісної фінансової інституції у вигляді сукупності обов'язкових елементів, що складають організаційно-правову структуру будь-якого виду платіжної системи, до якої належать: платіжна організація, розрахунковий банк, учасники/члени, оператор(и) послуг платіжної інфраструктури, що взаємодіють на договірних засадах для надання платіжних та/або операційних, інформаційних, інших технологічних послуг, пов'язаних із використанням набору платіжних інструментів, процедур та дотриманням правил переказу коштів в Україні;

– положення про платіжну інфраструктуру як сукупність відносин, що виникають між уповноваженими суб'єктами щодо надання платіжних послуг та/або здійснення операцій з електронними грошима, а також виконання операційних, інформаційних, інших технологічних функцій під час проведення переказу коштів та/або використання електронних грошей згідно з правилами платіжної системи та вимогами законодавства, яке доцільно закріпити поряд із поняттям платіжної системи у спеціальному законі про платіжні системи та переказ коштів;

– погляди, щодо яких платіжну систему для виконання бюджетів за доходами та видатками в Україні складають взаємодіючі між собою внутрішня платіжна система Державної казначейської служби України та міжбанківська платіжна система – система електронних платежів НБУ;

– наукові положення стосовно визначення понять «електронні платіжні системи» та «електронні гроші» з обґрунтуванням відсутності між ними рівнозначності через те, що в електронних платіжних системах платежі здійснюються дистанційно за допомогою електронних каналів зв'язку та різних електронних платіжних інструментів, зокрема електронних грошей;

– науковий підхід щодо деталізації еволюції застосування електронних платіжних інструментів із виокремленням та характеристикою трьох основних етапів: I етап (кінець XVIII ст. – XIX ст.) – формування правових передумов

зародження платіжних інструментів; II етап (XX ст.) – комп’ютеризація платіжних операцій; III етап (XXI ст.) – інтелектуалізація здійснення платежів;

– положення про переказ коштів як багатостадійну процедуру руху коштів від платника до отримувача (основні стадії: 1) ініціювання платежу; 2) передача розпорядження про платіж шляхом комунікаційного обміну платіжною інформацією; 3) механізм розрахунку), а також аргументацію про публічно-сервісну спрямованість переказу коштів, яку необхідно розглядати крізь призму категорій «платіжні послуги», «платіжні операції» та «платіжні інструкції»;

– наукові погляди, з урахуванням міжнародних та європейських стандартів, законодавства України, на формулювання в державному нагляді (оверсайті) платіжних систем ризик-орієнтованого підходу, який має забезпечувати своєчасне виявлення та оцінку ризиків (загроз) функціонуванню платіжних систем та ефективну мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня;

дістали подальшого розвитку:

– методологічні засади дослідження змісту фінансово-правової категорії «платіжна система» завдяки застосуванню консолідованого системного науково-теоретичного підходу, що допомагає розкрити співвідношення понять: «грошова система», «платіжна система», «розрахункова система», «система переказу коштів»; «платіж» і «розрахунок»; «платіжна послуга» і «платіжна операція»; «переказ коштів» і «грошовий переказ»;

– науково-правові позиції щодо доцільності поширення дії фінансового права на діяльність інфраструктур фінансового ринку з метою забезпечення фінансової безпеки держави, оскільки дестабілізація фінансової системи держави підриває довіру суспільства до надавачів фінансових послуг, зокрема платіжних;

– судження про те, що залежно від виду послуг, які надаються учасниками платіжної системи згідно з її правилами та вимогами законодавства, у процесі переказу коштів складаються такі групи правовідносин: відносини еквайрингу; відносини процесингу; відносини маршрутизації, клірингу та/або розрахунку, які підпадають під фінансово-правове регулювання;

– наукові погляди на формування класифікації платіжних систем шляхом виокремлення видів за критеріями, які полегшують визначення місця та ролі конкретної функціонуючої платіжної системи у фінансовій системі держави;

– аргументація щодо доцільності розгляду правових спорів, які виникають під час переказу коштів та розв’язуються в судовому порядку, через конвергенцію публічного та приватного інтересів у цій сфері.

– науково-практичні підходи про необхідність прийняття нового спеціального закону – Закону України «Про платіжні послуги та платіжні системи» із урахуванням правової позиції відходу від обов’язкового створення платіжних систем або членства в них, з метою надання платіжних послуг, зокрема переказу коштів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні і прикладні положення, висновки, пропозиції, рекомендації були впроваджені та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень фінансово-правового регулювання платіжних систем та для визначення напрямів його вдосконалення (Акт упровадження Державного вищого навчального закладу «Київський

національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» від 21 листопада 2019 року; Акт упровадження Державного закладу післядипломної освіти «Академія фінансового моніторингу» від 27 травня 2020 року);

– *правотворчій діяльності* – при розробці пропозицій щодо прийняття нового закону про платіжні послуги та внесення змін до чинного законодавства у сфері здійснення платежів, які загалом будуть спрямовані на вдосконалення та розвиток фінансово-правового регулювання платіжних систем;

– *правозастосовній сфері* – у здійсненні захисту прав користувачів платіжних послуг, державного нагляду (оверсайту) платіжних систем з боку НБУ, а також під час здійснення фінансового моніторингу підозрілих та порогових платіжних операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу (Довідка впровадження НБУ від 15.06.2020 р.; Акт упровадження Державного закладу післядипломної освіти «Академія фінансового моніторингу» від 27 травня 2020 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Фінансове право», «Захист прав користувачів платіжних систем», «Правове регулювання забезпечення фінансової безпеки», «Правове регулювання валютних відносин» та інших споріднених дисциплін, а також при підготовці підручників, навчальних посібників, розробці методичних рекомендацій щодо підготовки й проведення лекцій та практичних занять (Акт упровадження Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» від 21 листопада 2019 року; Акт упровадження Державного закладу післядипломної освіти «Академія фінансового моніторингу» від 27 травня 2020 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею і не містить ідей, розробок, що належать співавторам публікацій за темою дисертації. При використанні наукових праць інших учених, нормативно-правових актів, джерел емпіричної інформації, на них зроблено посилання. Особистий внесок здобувачки у наукову статтю «Features of financing NATO's armed forces», опубліковану у співавторстві з Н. В. Ткаченко, П. Ю. Курмаєвим, Л. С. Селіверстовою у зарубіжному журналі «Amazonia Investiga» (Web of Science Core Collection, Федеративна Республіка Бразилія), полягає у дослідженні порядку сплати прямих та непрямих внесків на утримання НАТО країнами-членами альянсу, й складає 25 % її змісту. У навчальному посібнику «Електронні платіжні системи», опублікованому в співавторстві з Ю. О. Тараненком, Н. А. Буличевою, О. А. Кузьменко та ін., авторськими є положення, що містяться в розділі 7 та стосуються тенденцій становлення нормативно-правового забезпечення ефективного функціонування електронних платіжних систем в Україні, й становлять 10 % його змісту. Результати спільних публікацій у дисертаціях співавторів не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення й висновки дисертаційного дослідження, а також практичні рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері здійснення платежів було оприлюднено у доповідях на науково-практичних конференціях та інших наукових заходах, зокрема на: круглому столі «Дискусійні питання теорії фінансового права» (м. Ірпінь, 15 травня 2009 р.); III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні» (м. Київ, 6 жовтня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи» (м. Ірпінь, 4–7 жовтня

2011 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Київ, 14–15 березня 2012 р.); науково-практичному круглому столі «Бюджетно-податкова реформа як каталізатор соціально-економічного розвитку в Україні» (м. Ірпінь, 17 травня 2012 р.); Регіональній міжвузівській науково-практичній конференції «Економіка та право: актуальні проблеми теорії й практики» (м. Київ, 1 червня 2012 р.); IV Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 11 жовтня 2012 р.); науково-практичному круглому столі «Подолання мінімізації податкових зобов'язань як чинник детінізації економіки України» (м. Ірпінь, 9 листопада 2012 р.); круглому столі «Фінанси в умовах модернізації економіки» (м. Київ, 20 червня 2013 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Київ, 15 березня 2014 р.); підсумковій науково-теоретичній конференції «Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 15 квітня 2014 р.); VI Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); круглому столі «Актуальні проблеми правового забезпечення господарської діяльності в Україні» (м. Харків, 12 березня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Фінансова безпека України на сучасному етапі» (м. Ірпінь, 25 березня 2016 р.); підсумковій науково-теоретичній конференції «Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку, присвяч. Дню науки та 95-річчю Національної академії внутрішніх справ» (м. Київ, 22 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вороновські читання: Фінансове право: сучасний стан та перспективи» (м. Київ, 5 жовтня 2016 р.); IV Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Проблеми теорії фінансового права в сучасний період, пам'яті Л. К. Воронової» (м. Київ, 28 листопада 2016 року); Регіональній науково-практичній конференції «Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини» (м. Київ, 7 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вороновські читання: Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових відносин» (м. Чернівці, 4–5 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика адаптації банківського законодавства України до вимог ЄС» (м. Київ, 3 листопада 2017 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Нові форми грошей та фінансових активів: становлення, перспективи, ризику» (м. Київ, 29 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки» (м. Львів, 15–16 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Київ, 8 червня 2018 р.); Всеукраїнському круглому столі «Концептуальні засади реформування адміністративного права та фінансового права України в сучасних умовах» (м. Київ, 2 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів» (м. Київ, 15 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вороновські читання: Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування» (м. Ірпінь, 4–5 жовтня 2019 р.); Всеукраїнському круглому столі «Проблеми

розвитку адміністративного і фінансового права в умовах сучасних реформаційних процесів» (м. Київ, 1 листопада 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, висвітлено у 57 публікаціях, зокрема в одній одноосібній та трьох колективних монографіях, 22 статтях у фахових наукових періодичних виданнях України та періодичних виданнях інших держав, 26 тезах та доповідях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, а також 5 наукових працях, які додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, 4 розділів, логічно об'єднаних у 16 підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 554 сторінки, з них основного тексту – 448 сторінок. Список використаних джерел налічує 617 найменувань та займає 70 сторінок. Додатки розміщено на 31 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковою тематикою; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, сформульовано методологічну основу дослідження; висвітлено наукову новизну, науково-теоретичне та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади формування поняття «платіжна система» як фінансово-правової категорії» складається з п'яти підрозділів і присвячений формулюванню доктринального визначення платіжної системи як фінансово-правової категорії та характеристиці її складових.

Підрозділ 1.1 «Генезис та розвиток поняття «платіжна система» крізь призму методології фінансово-правового аналізу доктринальних підходів» присвячено з'ясуванню сутності та формулюванню визначення поняття «платіжна система» у науці фінансового права України. З цією метою проаналізовано різні науково-практичні підходи до тлумачення платіжної системи, які завдяки їх симбіозу, зведені в єдину консолідовану концепцію, що дає змогу досліджувати проблеми визначення платіжної системи в єдності їх економічного змісту та юридичної форми. У контексті системної методології консолідований науково-теоретичний підхід передбачає одночасно застосовувати інструментально-інфраструктурну та інституціональну концепції для цілісного сприйняття платіжної системи як об'єктивної комплексної категорії, що дозволяє вказати на двоякість фінансово-правової природи платіжної системи.

Виокремлюючи платіжну систему як системно впорядковане утворення для здійснення переказу коштів, розроблено теорію платіжної системи, що ґрунтується на комбінованій сукупності трьох основних взаємопов'язаних підсистем усередині самої платіжної системи: 1) інституціональної; 2) інструментально-інфраструктурної; 3) організаційно-правової. На підставі узагальнення наукових позицій щодо визначення сутності платіжних систем, удосконалено основні напрями у цій сфері, які розглядаються у взаємозв'язку один з одним та сформульовані у трьох значеннях: широкому, вузькому та глобальному.

Підкреслено, що для визначення сутності складної фінансово-правової категорії «платіжна система» необхідно виділити основні кваліфікуючі ознаки платіжної системи через її обов'язкові структурні елементи, які можливо згрупувати у певні характеристики: функціональну; інституційну; інфраструктурну; інструментальну; організаційно-правову.

Акцентовано, що платіжна система держави не є механічним поєднанням усіх видів платіжних систем, які створені/зареєстровані та діють на території відповідної держави згідно з її законодавством. Тому з урахуванням міжнародних стандартів, загальних закономірностей формування та розвитку платіжних систем різних країн, сформульовано авторське визначення терміну «платіжна система України (платіжний простір України)» у широкому значенні.

У підрозділі 1.2 «Співвідношення поняття «платіжна система» із суміжними правовими категоріями» для однозначного розуміння поняття платіжної системи, з'ясовано його співвідношення із суміжними правовими категоріями: «грошова система», «розрахункова система», «система переказу коштів», а також визначено співзв'язок між термінами «платіж» і «розрахунок», «платіжна послуга» і «платіжна операція», «переказ коштів» і «грошовий переказ».

Відзначено, що платіжна система загалом належить до організаційних елементів грошової системи, визначаючи її організацію та динаміку, а отже, впливає на форми грошового обігу та його швидкість. При цьому досконалість процесу обробки платежів безпосередньо впливає і на ефективність грошово-кредитної політики держави. Зазначено, що складові платіжної системи не можуть повністю копіювати структурні елементи грошової системи. Оскільки для підвищення ефективності здійснення платіжних операцій упроваджуються новітні технологічні платіжні продукти та інструменти, які конкретизують і розкривають зміст відповідних елементів грошової системи, що удосконалює та оновлює її структуру. Нині платіжна система сприймається здебільшого крізь призму розуміння сутності грошей та їх функції як засобу платежу, а також у світлі функціонування розрахункової системи. У зв'язку з цим у теорії та на практиці поряд з поняттям «платіжна система», широко вживаються такі терміни, як «система розрахунків», «система переказу коштів», «розрахункова система». Однак при визначенні співвідношення цих понять, немає єдиного концептуального підходу, неоднаково вони врегульовані й на рівні законодавства різних країн. Згідно з законодавством України систему розрахунків і систему переказу коштів можна вважати різновидами платіжної системи. Це пов'язано з тим, що український законодавець виділяє певні особливості застосування способу платежу та фінансових інструментів, які є притаманними винятково тій чи іншій з названих вище систем. В Україні, на відміну від платіжної системи, яка забезпечує здійснення платежів за допомогою платіжних карток, електронних грошей та інших платіжних інструментів, система розрахунків дає змогу здійснювати розрахунки за угодами щодо цінних паперів. А головне призначення системи переказу коштів – це надання можливості фізичним особам здійснювати грошові перекази без відкриття рахунків у передбачених національним законодавством випадках.

На рівні законодавства України розмежування категорій «платіжна послуга» та «платіжна операція» відбувається за суб'єктами правовідносин, які виникають при переказі коштів. Водночас ці два терміни взаємопов'язані між собою. Зокрема,

платіжні послуги надаються їх постачальниками/провайдерами на користь користувачів, а платіжні операції здійснюються за ініціюванням користувачів за допомогою їх електронних платіжних інструментів. Натомість платіжна операція як ініційована користувачем правомірна дія щодо внесення, переказу, зарахування чи зняття коштів, належить і до кола функцій платіжної системи та її учасників, а також операторів послуг платіжної інфраструктури.

Установлено, що переказ коштів є багатостадійною процедурою руху коштів від платника до отримувача та загалом має публічно-сервісну спрямованість, яку необхідно розглядати крізь призму категорій «платіжні послуги», «платіжні операції» та «платіжні інструкції». Однак не слід ототожнювати поняття «переказ коштів» (англ. «funds transfer») та «грошовий переказ» (англ. «money remittance»), оскільки термін «грошовий переказ» застосовується при розгляді систем термінових грошових переказів, які здійснюють перекази певних сум коштів переважно без відкриття рахунків на ім'я відправників чи одержувачів коштів та зараховуються на рахунки одержувачів (юридичних і фізичних осіб), або видаються готівкою фізичним особам як одержувачам.

У підрозділі 1.3 «Платіжні системи як об'єкт фінансово-правового регулювання» доведено доцільність розгляду платіжних систем у складі грошового обігу як об'єкту фінансово-правового регулювання, що ґрунтується на вимогах неухильного задоволення публічного фінансового інтересу щодо переказу коштів і безперебійного руху коштів. Зокрема, законодавчо закріплений порядок здійснення переказу коштів, який є основною функцією платіжної системи, можна вважати необхідною умовою для грошового обігу, а отже, – і реалізації публічної фінансової діяльності. Аргументовано, що в складі предмету фінансового права містяться і немайнові відносини публічного характеру у сфері оверсайту (нагляду) платіжних систем з боку НБУ.

Платіжна система як соціально-економічна інфраструктура, реалізує публічний інтерес та пов'язані з ним приватні інтереси, а отже, загалом задовольняє публічні потреби держави, суспільства, окремих осіб у сфері переказу коштів. Платіжна система задовольняє визнані державою та забезпечені правом об'єктивні потреби суспільства щодо своєчасного та у повному розмірі переказу коштів, що є обов'язковою дією в організації акумуляції, розподілу та використання публічних фондів коштів. Оскільки платіжні системи дають змогу і гарантують переміщення (переказ) коштів, у такий спосіб забезпечуючи циркуляцію грошових потоків у рамках фінансової системи держави.

Базуючись на поглядах дослідників на предмет фінансового права з вузької та широкої його наукових концепцій, ураховуючи публічну мету стабільного функціонування всієї платіжної системи держави, якою є безперебійна робота загалом фінансової системи цієї країни, надано авторське визначення фінансово-правового регулювання платіжних систем. Обґрунтовано, що правовідносини, пов'язані з функціонуванням платіжних систем, виникають на межі норм різної галузевої приналежності. Тому для правового регулювання відносин, які виникають у діяльності платіжних систем, при наданні платіжних послуг, зокрема переказі коштів, запропоновано вживати термін «законодавство у сфері здійснення платежів». Зазначено, що діяльність платіжних систем регулюється переважно імперативними фінансово-правовими нормами, які виключають зміну умов норми

за волевиявленням суб'єктів відносин. При цьому дозвіл уповноважувального припису фінансово-правової норми закріплює міру можливої поведінки банку та/або небанківської установи – резидента створювати платіжні системи та бути їх учасниками.

Підрозділ 1.4 «Платіжна система як фінансова інституція та її організаційно-правова структура» присвячено дослідженню платіжної системи у вузькому значенні як окремої платіжної системи, що функціонує у межах об'єктивно наявної єдиної платіжної системи певної держави (у широкому значенні). Розкрито поняття платіжної системи як структурно складної фінансової інституції, та запропоновано його закріпити у новому спеціальному законі щодо регулювання платіжних послуг. Також виокремлено платіжну систему як своєрідну правову форму участі юридичних осіб. Виділено та охарактеризовано обов'язкові елементи організаційно-правової структури кожної платіжної системи, яка функціонує в Україні нині та в перспективі. Деталізовано зміст понять «платіжна організація платіжної системи» («оператор платіжної системи/управляючий платіжної системи»), «учасники/члени платіжної системи», «оператор послуг платіжної інфраструктури», «постачальники платіжних послуг».

Аргументовано, що в Україні учасниками платіжних систем можна вважати не тільки самих постачальників платіжних послуг (банки, небанківські фінансові установи, оператори поштового зв'язку, центральний банк держави, центральний орган держави у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів (Державна казначейська служба України), які вступили у відповідну платіжну систему на підставі укладеного договору з платіжною організацією цієї системи для безпосереднього надання таких послуг користувачам, а й операторів послуг платіжної інфраструктури, операційні центри, клірингові установи, процесингові установи, розрахункові банки, інші юридичні особи, уповноважені платіжною організацією надавати окремі види послуг у платіжній системі або здійснювати операційні, інформаційні та інші технологічні функції з переказу без залучення коштів, що підлягають переказу, на свій рахунок.

У ході дослідження запропоновано удосконалене визначення терміну «платіжна інфраструктура». На підставі аналізу міжнародних стандартів, передбачених Банком міжнародних розрахунків у Ключових принципах для системно значущих платіжних систем (січень 2001 р.), надалі удосконалених та відображених у Принципах для інфраструктур фінансового ринку (квітень 2012 р.), виділено та розкрито зміст таких складових компонентів платіжної інфраструктури: 1) операційної інфраструктури; 2) клірингової інфраструктури; 3) розрахункової інфраструктури. Обґрунтовано, що платіжна інфраструктура, з одного боку, являє собою комплекс взаємопов'язаних фінансових, інформаційних технологій і процедур з платежами для здійснення переказу коштів, зокрема операцій з електронними грошима, а з іншого боку, – сукупність установ, організацій, які забезпечують взаємодію усіх названих вище елементів та безперебійне функціонування самої платіжної системи.

У підрозділі 1.5 «Принципи діяльності та функції платіжних систем у контексті публічного інтересу у фінансовому праві» систематизовано принципи платіжних систем, які спрямовані на забезпечення балансу інтересів учасників платіжних систем, їх користувачів і держави та єдності підходів до правового

регулювання діяльності платіжних систем, а також функції, що є відображенням суспільного призначення платіжних систем, завдяки яким безперервно реалізуються всі процеси надання платіжних послуг та перерахування коштів, зокрема податкових платежів, бюджетних коштів.

Визначено перелік основоположних засад, на яких має діяти кожна платіжна система. У ході всього дослідження поступово розкрито їх зміст. В основу принципів платіжних систем покладені міжнародні стандарти – «Принципи для інфраструктур фінансового ринку», які прийнято у вигляді Звіту у квітні 2012 р. Комітетом з платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків та Технічним комітетом Міжнародної організації комісій з цінних паперів (CPSS-IOSCO). Також у грудні 2012 р. CPSS-IOSCO була розроблена та схвалена Структура розкриття інформації та методологія оцінювання. Ці міжнародні документи містять універсальні рекомендації для системно важливих платіжних систем та компетентних регулюючих органів з виявлення, моніторингу та управління ризиками, з метою забезпечення безпеки та ефективності цих систем. Водночас Європейська система центральних банків визначила у межах цих міжнародних стандартів і для роздрібних платіжних систем держав-членів ЄС умови, яким повинні відповідати ці системи, що відіграють важливу (суттєву) роль в обробленні і проведенні роздрібних платежів. В Україні міжнародні принципи (стандарти) застосовуються до платіжних систем залежно від особливостей діяльності, структури, резидентності платіжної організації тощо.

На підставі аналізу обов'язкових функцій публічних фінансів через доктрину фінансового права, визначено функції платіжної системи: регуляторно-розрахункову; трансфертно-відтворювальну; накопичувально-відтворювальну; сервісно-розподільну; інформаційно-захисну; контрольну.

Розділ 2 «Фінансово-правові засади функціонування платіжних систем» складається з трьох підрозділів, які присвячені правовому визначенню національної платіжної системи, висвітленню видів платіжних систем, а також ролі платіжних систем у виконанні бюджетів як за законодавством України, так і окремих зарубіжних країн (США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі, Японії, Китаю, Білорусі, Грузії, Молдови, Казахстану тощо), з урахуванням міжнародних та європейських платіжних стандартів.

У підрозділі 2.1 «Правове визначення національної платіжної системи в Україні та зарубіжних країнах» проаналізовано законодавство більшості зарубіжних країн (США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі, Японії, Китаю, Білорусі, Грузії, Молдови, Казахстану та ін.) на предмет дотримання Загальних вказівок Комітету платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків щодо організації, функціонування та розвитку єдиної платіжної системи кожної держави, згідно з якими чітко визначені структури платіжних систем держав з деталізацією їх компонентів, по-особливому характерних для кожної країни зокрема. З'ясовано, що існує необхідність в інтеграції національних платіжних систем держав на такому інноваційно-технологічному рівні, за допомогою якого ліквідуються відмінності між національними та міжнародними платіжними системами.

Водночас відповідно до національних законодавств окремих зарубіжних країн (наприклад, Молдови), платіжна система держави ототожнюється з національною

платіжною системою. Ці два поняття не є рівнозначними, оскільки національна платіжна система (переважно платіжна(і) система(и) центрального банку) є невід'ємною складовою платіжної системи кожної країни. В Україні поняття «національна платіжна система» на законодавчому рівні не закріплено.

Визначено національну платіжну систему загалом та сформульовано поняття «національна платіжна система в Україні». Зазначено, що в сучасному платіжному просторі України діє дві національні платіжні системи, які створені НБУ: 1) Система електронних платежів Національного банку України (СЕП) як міжбанківська платіжна система; 2) Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР) у вигляді роздрібної платіжної системи із застосуванням різних платіжних інструментів, зокрема платіжних карток, електронних грошей. Сучасна імплементація міжнародних та європейських стандартів національними та іншими платіжними системами, які функціонують в Україні, а також упровадження ними новітніх технологій сприяє їх інтеграції в єдину зону платежів в євро (SEPA) та гармонізації зі світовим платіжним простором.

Національна платіжна система забезпечує реалізацію: грошово-кредитної політики (платежі на грошовому ринку і ринку цінних паперів у контексті управління грошовою масою і процентними ставками, що позначається на швидкості обігу коштів на банківських рахунках та його передбачуваності); бюджетно-податкової політики (платежі в рамках процедур збору, надходження податків, інших обов'язкових платежів та подальшого їх перерозподілу у бюджеті); валютної політики (платежі на валютному ринку в рамках встановлення офіційного курсу гривні до іноземної валюти); інвестиційної політики (платежі в рамках реалізації державних інвестиційних проектів); виконання соціальних завдань держави у сфері надання безоплатної допомоги, оплата штрафів тощо.

У підрозділі 2.2 «Види платіжних систем за законодавством України та міжнародними стандартами» проаналізовано класифікації платіжних систем, що дає змогу повніше висвітлити сутність і функції останніх, розкрити їх роль у фінансовій політиці держави, удосконалити напрями й характер впливу платіжних систем на соціально-економічний розвиток суспільства. Роль тієї чи іншої платіжної системи характеризується її відношенням до визначеного(ої) виду (групи) залежно від діючої класифікації платіжних систем. Класифікація платіжних систем проводиться за певними критеріями та підставами, які мають полегшувати визначення місця конкретної платіжної системи у фінансовій системі держави.

Зауважено, що банки як платіжні організації, можуть створювати свої власні внутрішні платіжні системи, які діють відповідно до внутрішніх документів банку. Водночас на рівні чинного законодавства України поняття «внутрішньобанківська платіжна система» не закріплено. З огляду на це, запропоновано використати позитивний досвід Киргизстану та в новому законі України про платіжні послуги передбачити норму, згідно з якою внутрішньобанківські платіжні системи призначені для проведення розрахунків між клієнтами, рахунки яких відкриті в одному і тому самому банку. Проведення розрахунків за внутрішньобанківськими платіжними системами здійснюється в порядку, встановленому в договорах між клієнтом і банком.

У підрозділі 2.3 «Місце та роль платіжних систем у виконанні бюджетів» аргументовано, що виконання бюджетів невід’ємно пов’язане з платіжними системами. В Україні безперервне та своєчасне проведення платежів щодо виконання бюджетів за доходами та видатками у системі казначейства та поза його межами, забезпечується внутрішньою платіжною системою Державної казначейської служби України, для функціонування якої відкрито єдиний казначейський рахунок (далі – ЄКР) у НБУ, а також міжбанківською платіжною системою – системою електронних платежів Національного банку України (далі – СЕП НБУ). Загалом ці взаємодіючі між собою елементи складають своєрідну платіжну систему для виконання бюджетів в Україні. Публічно-сервісне казначейське обслуговування правовідносин у сфері виконання бюджетів (саме організація прийому, збереження і видачі бюджетних коштів) потребує безперервного надання платіжних послуг зі сторони СЕП НБУ для проведення платежів бюджетів. Констатовано, що СЕП НБУ забезпечує ефективне функціонування внутрішньої платіжної системи Казначейства. При цьому за допомогою внутрішньої платіжної системи Казначейства, відбувається проведення переказу бюджетних коштів між його центральним апаратом та територіальними органами, зокрема між останніми суб’єктами, а також завдяки відкритому ЄКР в НБУ відбувається взаємодія із СЕП для виконання міжбанківського переказу коштів органами Казначейства.

Завдяки платіжній системі швидко, надійно, безперервно реалізуються перерахування податкових платежів, бюджетних коштів, зокрема коштів публічних фондів у сфері загальнообов’язкового державного соціального та пенсійного страхування. Все це є суспільно важливим та створюється ефективною платіжною системою виконання бюджетів.

Розділ 3 «Фінансово-правове регулювання відносин у сфері застосування платіжних інструментів» містить чотири підрозділи, в яких охарактеризовано фінансово-правову природу платіжних інструментів, а саме окремих електронних платіжних засобів, електронних грошей, еволюцію їх використання, проаналізовано правові засади впливу інноваційних фінансових технологій на діяльність платіжних систем, а також процедури переказу коштів.

Підрозділ 3.1 «Правова природа платіжних інструментів та еволюція їх використання» сфокусований на дослідженні фінансово-правової природи платіжних інструментів, за допомогою яких відбувається здійснення платежів і переказ коштів, та еволюційного розвитку їх використання. Зазначено, що сам факт наявності будь-якого виду платіжного інструменту у його користувача (платника) не свідчить про виконання грошового зобов’язання платником перед отримувачем. Платіжний інструмент слугує винятково своєрідним правовим засобом передачі інформації про платіж до платіжної системи. Саме платіжний інструмент надає користувачу змогу здійснити переказ грошових коштів шляхом ініціювання платежу. На підставі аналізу національних законодавств України, Польщі, Білорусі, Узбекистану, Казахстану, Молдови та Директиви 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку (PSD 2), удосконалено надане українським законодавцем визначення платіжного інструменту, а саме як персоналізований засіб (засоби) певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, пристрій (пристрої) та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства,

узгоджені між користувачем та постачальником платіжних послуг та використовуються для ініціювання вказівки на переказ коштів.

В Україні відповідно до чинного законодавства, широко використовуються дві групи платіжних інструментів: 1) документи на переказ (платіжні документи) в електронній або паперовій формах; 2) електронні платіжні засоби. При цьому основною ознакою електронного платіжного засобу (далі – ЕПЗ) є його зв'язок з електронним носієм інформації (наприклад, магнітна смуга, чип у платіжній картці, електронний/мобільний гаманець). Водночас акцентовано, що в умовах динамічного впровадження новітніх технологій у галузі розрахунків початок історії розвитку сучасних електронних платіжних інструментів можна пов'язати зі створенням Лондонської розрахункової палати у 1775 році у Великій Британії та подальшим активним використанням у розрахунках векселів і чеків, а також інших платіжних документів, шляхом заліку взаємних вимог. Запропоновано періодизацію еволюції застосування у розрахунках електронних платіжних інструментів з позиції зарубіжного та вітчизняного досвіду, що містить три основні етапи, в основу яких покладені історичні факти, економічні умови, упровадження новітніх фінансових технологій та розвиток законодавства у сфері здійснення платежів.

У підрозділі 3.2 «Фінансово-правова характеристика окремих електронних платіжних інструментів за законодавством України» охарактеризовано у межах чинного національного законодавства ті актуальні електронні платіжні інструменти, які мають високий рівень використання в Україні, а саме: платіжні картки; мобільні платіжні інструменти, зокрема на основі технологій NFC (англ. Near Field Communication – комунікація ближнього поля), QR-кодів, програмного забезпечення, що функціонує через мережу Інтернет (GooglePay, ApplePay тощо); електронні гроші. На підставі аналізу спеціального законодавства України та локальних правових актів платіжних організацій (платіжних операторів), платіжних систем та їх учасників, з'ясовано, що ЕПЗ може існувати у будь-якій формі (фізичній та цифровій, зокрема віртуальній) на будь-якому носії (магнітній смугі, чипі/мікросхемі, пам'яті комп'ютера, мобільному пристрої тощо), що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу. Серед ЕПЗ найпоширенішими є платіжна картка та мобільний платіжний інструмент як електронні платіжні інструменти доступу до банківського рахунку (платіжного рахунку). Здійснено диференціацію ЕПЗ за їх користувачами та за наявності технології NFC. Платіжні картки можуть бути оцифровані (токенізовані), шляхом формування їх цифрового представлення у вигляді токена за фактом реєстрації цих карток у мобільному додатку ApplePay/GooglePay, та зберігатись у зашифрованому вигляді в захищеному сховищі мобільного пристрою. Одними із видів безконтактної технології для безготівкових розрахунків є QR-коди, правила використання яких уже розроблені НБУ.

З огляду на подвійну правову природу електронних грошей (з одного боку, одиниці вартості, валютні цінності, а з іншого – грошове зобов'язання), запропоновано вдосконалити їх поняття та відобразити це шляхом внесення змін до п. 15.1 ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». На підставі аналізу Директиви 2018/843/ЄС (5AMLD), якою були внесені зміни, зокрема до Директиви 2015/849/ЄС про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансуванню тероризму, а також інших

Директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС, зроблено висновок, що для правового врегулювання визначення віртуальної валюти в Україні, необхідно враховувати особливості одночасного прояву її подвійної природи як цифрового вираження вартості, яка не випускається та не гарантується центральним банком держави (НБУ), не є прив'язаною до юридично встановленої валюти і не має правового статусу валюти або грошей, але приймається фізичними та юридичними особами як своєрідний засіб обміну, а також яку можна переказувати, зберігати і продавати в електронній формі. Зазначено про необхідність розгляду цифрових валют центральних банків (нині НБУ вивчає можливість випуску власної цифрової валюти – електронної гривні) поряд із електронними грошима, які в перспективі зможуть випускати не тільки банки, а й інші платіжні установи в установленому законом порядку.

У підрозділі 3.3 *«Вплив інноваційних фінансових технологій на діяльність платіжних систем: правові аспекти»* аргументовано, що імплементація норм Директиви 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку (PSD2) у національне законодавство сприятиме прозорій конкуренції та розвитку інновацій у сфері фінансових технологій, а також вільній реалізації користувачем свого права на вибір найбільш прийнятної надавача/постачальника платіжних послуг, що загалом впливатиме на рівень конкурентоздатності банків і платіжних компаній у світовій мережі електронних платежів. На підставі аналізу правової позиції НБУ, розглянуто визначення інноваційних фінансових технологій та їх значення для розвитку платіжних систем. Сучасна індустрія високих інноваційних технологій у сфері фінансових послуг створює передумови для своєрідної революції в галузі здійснення банківських операцій і платежів. Відбувається перехід від банківських продуктів до платіжних платформ, від традиційного до цифрового банкінгу, поширення використання в розрахунках електронних грошей, упровадження застосування технології блокчейну в грошових переказах.

З'ясовано, що для прийому онлайн-платежів від покупців товарів і послуг у мережі Інтернет існують платіжні агрегатори (платіжні сервіси). Нині такі поняття, як «платіжний агрегатор», «платіжний сервіс» на законодавчому рівні не закріплені, але активно застосовуються на практиці. Запропоновано визначити платіжний агрегатор як постачальника платіжних послуг, що здійснює прийом платежів від фізичних та юридичних осіб, і надає інформацію, необхідну для здійснення зазначених платежів, фізичній та (або) юридичній особі, постачальнику послуг з обслуговування рахунків, постачальнику послуг з ініціювання платіжної операції. Рекомендовано закріпити це визначення у загальних положеннях нового спеціального закону у сфері платіжних послуг та платіжних систем.

У підрозділі 3.4 *«Правові засади здійснення процедури переказу коштів»* розкрито фінансово-правові засади процедури переказу коштів, серед яких виокремлено самостійне визначення та обов'язкове закріплення процедури переказу коштів у правилах конкретної платіжної системи, єдиний алгоритм послідовних дій при здійсненні платежів, універсальність процедури переказу коштів, яка характеризується двома видами переказу за його ініціатором (кредитовий і дебетовий перекази), певними формами та способами платежів, а також застосованими видами платіжних інструментів. Констатовано, що підзаконні нормативно-правові акти НБУ не деталізують саму процедуру послідовного

вчинення дій щодо переказу коштів, прийому платежів. Доведено, що правила платіжних систем у сфері організації платежів через спільні процедуру та стадії переказу коштів, наявність певної юридичної схеми передбачуваних дій, які повинні зробити користувачі, учасники будь-яких платіжних систем, оператори послуг платіжної інфраструктури на виконання тієї чи іншої нормативної вимоги, наповнюються публічно-правовим змістом, потребують фінансово-правового регулювання та мають бути законодавчо визнані загальнообов'язковими. Аргументовано, що процедура переказу коштів, ураховуючи алгоритм послідовних дій при здійсненні платежів, передбачає три основні стадії: 1) ініціювання платежу; 2) передачу розпоряджень про платіж та/або комунікаційний обмін платіжною інформацією; 3) механізм розрахунку.

Розділ 4 «Фінансово-правові засоби реалізації публічних інтересів при використанні платіжного простору в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів» складається з чотирьох підрозділів, які загалом присвячено дослідженню державного нагляду (оверсайту) платіжних систем у контексті виявлення, попередження ризиків і застосування правових заходів впливу за порушення законодавства, аналізу безпеки платежів як гарантії захисту платіжних систем, захисту прав користувачів платіжних систем в Україні в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, пов'язаних із дією міжнародних стандартів, Угоди про Асоціацію з ЄС та основних напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері платіжних систем і переказу коштів.

У підрозділі 4.1 *«Ризик-орієнтований нагляд (оверсайт) платіжних систем»* зазначено, що загалом ризик-орієнтований підхід в оверсайті платіжних систем спрямовано на запобігання виникненню та/або зменшенню негативних наслідків у соціальній та економічній сферах від ймовірних/наявних ризиків платіжних систем. Дія пруденційного нагляду НБУ поширюється винятково на платіжні організації платіжних систем, учасників/членів платіжних систем, операторів послуг платіжної інфраструктури. Однак це не відповідає міжнародним та європейським стандартам здійснення центральними банками оверсайту, оскільки його дія в Україні поширюється не на всі системно важливі об'єкти (інфраструктури) фінансового ринку для економіки держави. На підставі аналізу міжнародних та європейських стандартів, законодавства України стосовно державного нагляду за платіжними системами, сформульовано авторське визначення ризик-орієнтованого підходу в оверсайті платіжних систем. З'ясовано, що нагляд (оверсайт) платіжних систем передбачає регулярне спостереження центрального банку за дотриманням суб'єктами платіжних систем вимог національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері оверсайту без утручання в їх поточну діяльність, а також періодичне визначення важливості платіжних систем, проведення перевірок на предмет функціональної орієнтованості діяльності цих суб'єктів щодо виконання вимог чинного законодавства.

У підрозділі 4.2 *«Правові методи нагляду (оверсайту) платіжних систем»* підкреслено, що правовими методами оверсайту платіжних систем можна вважати моніторинг платіжних систем, їх оцінювання, застосування правових заходів впливу, проведення перевірок, співпрацю з органами державної влади України в порядку, встановленому чинним законодавством, а також шляхом, наприклад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення спільних заходів з метою обміну

інформацією, співпрацю з центральними банками інших держав та міжнародними організаціями відповідно до укладених договорів, меморандумів чи інших домовленостей. За результатами моніторингу платіжних систем та їх оцінювання, для досягнення мети оверсайту, НБУ застосовує певні заходи реагування, зокрема рекомендації щодо вдосконалення діяльності певних систем та відповідна письмова вимога щодо усунення порушень вимог законодавства України з питань діяльності платіжних систем, а також передбачені законодавством інші заходи впливу.

У підрозділі 4.3 «*Безпека платежів як засадничий правовий принцип захисту платіжних систем*» з'ясовано, що безпека при здійсненні платіжних операцій, є однією з головних складових надійної платіжної системи і основою довіри з боку користувачів платіжних послуг. Належний рівень захисту платіжної системи можна вважати показником стабільності цієї системи у разі зовнішніх впливів різного характеру та її популярності серед користувачів. Правове забезпечення безпеки платежів спрямовано на виявлення вразливостей сучасних методів захисту платіжних трансакцій та підвищення рівня їх безпечності (захищеності), а також попередження, виявлення, усунення та управління можливими супутніми ризиками.

Правове забезпечення безпеки платежів здійснюється завдяки виконанню міжнародних стандартів у цій сфері, серед яких можна назвати загальноприйняті стандарти безпеки індустрії платіжних карт (міжнародний стандарт PCI DSS), сучасні криптографічні протоколи (нині – це протокол TLS (Transport Layer Security), алгоритми, паролі та ключі з відповідною довжиною щодо захисту інформації для передачі зашифрованих даних у мережі, зокрема й технології 3D Secure, токенізацію, та гарантуванню: цілісності інформації, яка передається в платіжній системі, та компонентів платіжної системи; конфіденційності інформації під час її обробки, передавання та зберігання в платіжній системі; неможливості відмови ініціатора від факту передавання та отримувачем від факту прийняття документа на переказ, документа за операціями із застосуванням засобів ідентифікації, документа на відкликання; забезпечення постійного, своєчасного та безперешкодного доступу до компонентів платіжної системи особам, які мають на це право або повноваження, визначені законодавством України, а також встановлені договором; спостережності за допомогою автоматизації, контролю управління доступом, моніторингу та інших способів для фіксації діяльності ідентифікованих користувачів і процесів платіжної системи.

У підрозділі 4.4 «*Захист прав користувачів платіжних систем: стандарти Європейського Союзу та їх реалізація в Україні*» визначено поняття «захист прав користувачів платіжних систем/платіжних послуг», розглянуто законодавчі та регуляторні засоби, які захищають користувачів на всіх етапах їх відносин із постачальниками (провайдерами) платіжних послуг. Систематизовано основні правові акти ЄС у сфері захисту прав користувачів платіжних послуг, зокрема клієнтів банків та небанківських установ, користувачів платіжних систем, та проаналізовано їх реалізацію в Україні. Зосереджено увагу на вимогах Директиви 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку щодо запобігання та протидії порушенням та обмеженням прав користувачів платіжних послуг, подано їхню характеристику в порівнянні з чинним законодавством України у сфері платіжних систем і переказу коштів. Визначено результати імплементації

стандартів ЄС у національному законодавстві у цій сфері. Підкреслено, що ефективність гарантій здійснення захисту прав та законних інтересів користувачів платіжних систем залежить як від організації державного регулювання діяльності платіжних систем, так і від процесуальної можливості захисту прав користувачів у судовому порядку. У сучасних умовах становлення судової практики з питань захисту прав користувачів платіжних систем позитивні рішення Верховного Суду, які врегульовують спірні правовідносини щодо переказу коштів, запропоновано вважати прикладом правозастосування.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробленні цілісної концепції фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні та у формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо розвитку й удосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері, окрім цього, поглиблено знання стосовно впливу норм фінансового права на суспільні відносини, які виникають у сфері функціонування платіжних систем та надання платіжних послуг, у контексті забезпечення публічного фінансового інтересу. Одержані у процесі дослідження наукові та практичні результати дають підстави стверджувати про досягнення поставленої мети, реалізацію визначених завдань і дають змогу зробити такі висновки:

1. Методологічні засади дослідження змісту фінансово-правової категорії «платіжна система» крізь призму її генезису та розвитку свідчать, що на сучасному етапі розвитку фінансового права для цілісного розуміння платіжної системи доречно застосовувати консолідований науково-теоретичний підхід, який передбачає розгляд цієї категорії одночасно з позицій інструментально-інфраструктурної (як сукупності платіжних інструментів, процедур, правил, способів здійснення платежів, а також програмно-технічних механізмів переказу коштів) та інституціональної (як сукупності відповідних установ і суб'єктів, що згідно з законом можуть надавати платіжні послуги та зв'язані між собою спільним функціональним призначенням – здійсненням переказу коштів) концепцій науковців різних галузей права та економіки.

Кваліфікуючі ознаки платіжної системи виокремлено через її обов'язкові структурні елементи, що визначаються такими характеристиками: функціональною – розглядається через спеціальне функціональне призначення платіжної системи, а саме здійснення переказу коштів та розрахунків користувачів платіжних систем; інституційною – передбачає, що до складу фінансової інституції як системного утворення, входить певне коло спеціальних суб'єктів, які надають платіжні послуги на підставі дозволу (ліцензії) та/або здійснюють операційні, інформаційні й інші технологічні функції з переказу коштів (національні законодавства можуть містити вимоги щодо обов'язкового внесення компетентними державними органами відомостей про юридичних осіб, яким дозволено надавати платіжні послуги, до відповідного реєстру); інфраструктурною – проявляється у наявності узгодженого операційно-технологічного комплексу, програмно-технічного забезпечення для здійснення еквайрингу, процесингу, клірингу та/або остаточного розрахунку за платіжними операціями з додержанням

у належний спосіб оформлених і стандартизованих домовленостей та загальних правил у цій сфері; інструментальною – включає використання платіжних інструментів, за допомогою яких безпосередньо ініціюються та виконуються платежі; організаційно-правовою – діяльність платіжної системи та участь у ній здійснюється у межах національного законодавства, міжнародних стандартів, *acquis* Європейського Союзу, локальних правил, договорів. З урахуванням міжнародних та європейських стандартів, загальних закономірностей формування та розвитку платіжних систем різних країн, запропоновано визначення платіжної системи України (платіжного простору України) та доведено необхідність його закріплення на рівні спеціального закону.

2. З метою визначення сутності поняття «платіжна система», розкрито його співвідношення із суміжними правовими категоріями, зокрема «грошова система», «розрахункова система», «система переказу коштів». Відзначено, що платіжна система загалом належить до організаційних елементів грошової системи, визначаючи її організацію та динаміку, а отже, впливає на форми грошового обігу та його швидкість. Констатовано відсутність суттєвої різниці між платіжною та розрахунковою системами. По-перше, основою і платіжної, і розрахункової систем є система переказу коштів та набір фінансових інструментів. По-друге, міжбанківська система переказу коштів є невід’ємною складовою як платіжної, так і розрахункової систем, а система розрахунків цінними паперами – розрахункової системи. Обґрунтовано, що система переказу коштів використовується у двох значеннях: 1) як невід’ємна процедурна складова будь-якої платіжної системи; 2) як різновид платіжної системи, що застосовується платниками, які є ініціаторами переказів коштів для їх зарахування на рахунки отримувачів або видачі отримувачам – фізичним особам у готівковій формі, зокрема без відкриття рахунків.

3. Через неухильне задоволення публічного фінансового інтересу щодо переказу коштів і циркуляції грошових потоків, платіжні системи можна розглядати у складі грошового обігу як об’єкта фінансово-правового регулювання. Сформульовано авторське визначення фінансово-правового регулювання платіжних систем та виокремлено такі його особливості:

– метою регулювання є задоволення необхідної загальносоціальної потреби у переказі коштів, що забезпечує безперебійне переміщення грошових коштів для виконання різних за правовою природою грошових зобов’язань та гарантується кожному через здійснення НБУ нагляду за його проведенням;

– специфіку сучасних правовідносин у сфері організації та здійснення платежів, які наповнюються дедалі більше фінансово-правовим змістом через необхідність державного втручання за участю НБУ, шляхом прийняття нормативно-правових актів у сфері регулювання платіжних систем і переказу коштів, здійснення нагляду за платіжними системами, антикризового та антиризикового управління ними, контролю за створенням та використанням платіжних інструментів, а також забезпечення безпеки платежів;

– виникненню відносин у сфері грошового обігу сприяють платіжні системи, функціонування яких тісно пов’язано і з відносинами щодо мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих публічних фондів коштів.

Регламентация механізму здійснення переказу коштів, незалежно від галузевої належності правової природи грошових зобов’язань, завжди є фінансово-правовою,

з урахуванням публічного інтересу щодо забезпечення платіжними системами безперервного руху грошей у рамках фінансової системи держави.

4. З огляду на поняття платіжної системи як єдиної цілісної фінансової інституції та відсутність у кожній окремої платіжної системи загальновизнаних ознак юридичної особи, через що її не можна вважати суб'єктом права, виокремлено платіжну систему як своєрідну правову форму участі юридичних осіб у наданні платіжних послуг та/або у здійсненні інших операційних, інформаційних, технологічних функцій, пов'язаних із наданням цих платіжних послуг, їх користувачам та державі відповідно до чинного законодавства; на національному рівні центральний банк держави має право створювати системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та брати участь у їх діяльності як платіжна організація та розрахунковий банк таких систем, а інші державні органи (наприклад, органи казначейської служби) є учасниками національної платіжної системи міжбанківських розрахунків згідно з законодавством.

Організаційно-правову структуру платіжної системи в Україні складають такі обов'язкові її елементи: платіжна організація платіжної системи; учасники (члени) платіжної системи; розрахунковий банк; оператори послуг платіжної інфраструктури. Учасниками платіжних систем можна вважати не тільки самих постачальників платіжних послуг (банки, небанківські фінансові установи, оператори поштового зв'язку, центральний банк держави, центральний орган держави у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів), які вступили у відповідну платіжну систему на підставі укладеного договору з платіжною організацією цієї системи для безпосереднього надання таких послуг користувачам, а й операторів послуг платіжної інфраструктури, операційні центри, клірингові установи, процесингові установи, розрахункові банки, інші юридичні особи, уповноважені платіжною організацією надавати окремі види послуг у платіжній системі або здійснювати операційні, інформаційні та інші технологічні функції з переказу без залучення коштів, що підлягають переказу, на свій рахунок. У межах характеристики організаційно-правової структури платіжної системи, з'ясовано зміст понять «платіжна організація платіжної системи» («оператор платіжної системи/управляючий платіжної системи»), «учасники/члени платіжної системи», «розрахунковий банк», «оператор послуг платіжної інфраструктури», «постачальники/провайдери платіжних послуг».

5. Базуючись на положеннях доктрини фінансового права, у контексті забезпечення публічного фінансового інтересу, надано перелік основних принципів як основоположних засад, на яких ґрунтуються стабільні організація та функціонування кожної платіжної системи, а також поступово розкрито їх зміст у процесі дослідження, а саме: правова основа функціонування платіжної системи; комплексне управління ризиками у платіжній системі та реальна можливість їх визначати; прозоре управління організаційною структурою платіжної системи; безперервність діяльності платіжних систем; наявність кореспондентських рахунків для здійснення міжбанківських переказів коштів; забезпечення постійного, рівного та відкритого доступу учасників, операторів послуг платіжної інфраструктури, провайдерів платіжних послуг до платіжних систем та до всіх їх компонентів; свобода вибору учасників платіжної системи; забезпечення вільного, однакового та миттєвого доступу користувачів до отримання платіжних послуг;

використання інформаційних технологій, що забезпечують формування, оброблення, передавання та зберігання документів за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів і формування відповідних документів на переказ коштів в електронній формі; внутрішній моніторинг платіжних операцій із застосуванням електронних платіжних засобів та електронних грошей, з метою виявлення та запобігання помилковим та неналежним переказам; розмежування відповідальності між банками як учасниками платіжних систем, та їх користувачами під час здійснення переказу коштів; обов'язковість державної реєстрації платіжних систем, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури та узгодження правил, умов і порядку діяльності платіжних систем; конфіденційність, цілісність та захист інформації платіжних систем; забезпечення своєчасного остаточного розрахунку.

Специфіка платіжної системи як фінансово-правової категорії, виявляється у таких функціях, обумовлених змістом та призначенням публічних фінансів: регуляторно-розрахунковій, за допомогою якої упорядковуються суспільні відносини, що складаються у процесі переказу коштів у рамках єдиного платіжного простору держави та взаємодії з платіжними системами зарубіжних країн; трансфертно-відтворювальній, спрямованій на здійснення трансферту (переміщення) коштів від платників до отримувачів у певному часі та просторі за допомогою відповідних платіжних інструментів; накопичувально-відтворювальній, яка забезпечує надходження всіх потоків грошових коштів та сприяє їх накопиченню при формуванні різних централізованих і децентралізованих грошових фондів; сервісно-розподільній, яка виявляється у тому, що завдяки цій функції безперебійно надаються платіжні послуги, операційні, інформаційні та інші технологічні послуги у сфері здійснення платежів, відбувається рух коштів через їх перерахування від платників до грошових фондів і в подальшому напрямку до адресатів; інформаційно-захисній, яка передбачає впровадження та використання інноваційних технологій безперервного захисту інформації щодо переказу коштів на усіх етапах її формування, обробки, передачі та зберігання; контрольній – здійснюється переважно через контроль держави в особі центрального банку за дотриманням суб'єктами платіжних систем нормативно-правових актів.

6. На підставі порівняльно-правового аналізу, доведено, що у законодавстві більшості зарубіжних країн (США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі, Японії, Китаю, Білорусі, Грузії, Молдови, Казахстану та ін.) враховуються Загальні вказівки Комітету платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків щодо організації, функціонування та розвитку єдиної платіжної системи кожної держави та чітко визначено структури платіжних систем держав із деталізацією їх компонентів, по-особливому характерних для кожної країни зокрема. Відповідно до чинних законодавств окремих зарубіжних країн (наприклад, Молдови), платіжна система держави ототожнюється з поняттям національної платіжної системи. Ці два поняття не є рівнозначними, хоча вони взаємопов'язані через те, що національна платіжна система є невід'ємною складовою платіжної системи кожної країни. Національні платіжні системи створюються переважно за участю центральних банків держав. Загалом національну платіжну систему можна розкрити через дві складові: 1) національну систему безготівкових розрахунків за роздрібними платежами, що діє на основі платіжних карток, які у більшості

випадків випускаються в обіг для вирішення внутрішніх проблем і за межами держави не обслуговуються (наприклад, в Україні – «Український платіжний простір» (ПРОСТІР – англ. PROSTIR), у Франції – «Cartes Bancaires» (CB), Німеччині – «GeldKarte», Бельгії – «Bancotact», Португалії – «Multibanco», Індії – «RuPay», Білорусі – «БілКарт» тощо); 2) національну систему міжбанківських розрахунків, яка функціонує на основі механізму валових розрахунків у режимі реального часу (наприклад, у США – система міжбанківських клірингових розрахунків (CHIPS), в якій остаточний розрахунок відбувається за системою переказу грошових коштів і цінних паперів Федеральної резервної системи США «FEDWIRE», у Великій Британії – автоматизована система клірингових розрахунків (CHAPS), Білорусі – система міжбанківських розрахунків (BISS) тощо). В Україні поняття «національна платіжна система» на законодавчому рівні не закріплено. Для формулювання фінансово-правової категорії «національна платіжна система», її можна визначити як внутрішньодержавну платіжну систему, яка створюється центральним банком держави згідно з національним законодавством для проведення міжбанківських розрахунків або роздрібних платежів, або розрахунків цінними паперами у національній валюті на території відповідної країни та взаємодіє з платіжними системами інших держав.

7. З метою встановлення призначення конкретної платіжної системи у фінансовій системі держави, платіжні системи класифіковано на види, які охарактеризовано за певними критеріями та підставами, а саме: залежно від території поширення їх діяльності; за ознакою резидентності платіжної організації; за видом суб'єкта створення платіжної системи; за видом платіжного інструменту; за наявністю особливого національного статусу; залежно від розміру сум проведених платежів, обсягу обробки платежів та їх пріоритетності; за способом організації розрахунків або режимом розрахунків у платіжних системах; за фактором системної значущості платіжних систем.

8. У процесі визначення місця та ролі платіжних систем у виконанні бюджетів підкреслено, що внутрішня платіжна система Державної казначейської служби України та міжбанківська платіжна система СЕП НБУ є взаємопов'язаними елементами цілісної платіжної системи виконання бюджетів в Україні. Платіжна система під час виконання бюджетів забезпечує публічні фінансові інтереси держави і суспільства у сфері своєчасності та повноти переказу бюджетних коштів, організації здійснення розрахунків за доходами та видатками бюджетів усіх рівнів. Публічно-сервісне казначейське обслуговування відносин у сфері виконання бюджетів (організація прийому, збереження та видачі бюджетних коштів) потребує безперервного надання платіжних послуг зі сторони СЕП НБУ для проведення платежів бюджетів згідно з чинним законодавством.

9. Специфічним проявом фінансово-правової природи платіжного інструменту є розуміння його сутності як персоналізованого правового засобу, що надає користувачу платіжних послуг змогу здійснити переказ коштів шляхом ініціювання платежу, яке відбувається за вказівкою такого користувача (платника або одержувача платежу) постачальнику платіжних послуг щодо виконання платіжної операції. Через ретроспективний аналіз фінансово-правових засад використання електронних платіжних інструментів наведено еволюцію їх застосування у розрахунках із позицій зарубіжного та вітчизняного досвіду, яка

складається з трьох основних періодів: I етап (кінець XVIII ст. – XIX ст.) – формування правових передумов зародження перших електронних платіжних інструментів у вигляді векселів і чеків, а також платіжних документів на основі заліку взаємних вимог; II етап (XX ст.) – комп'ютеризація платіжних операцій шляхом супроводження їх електронними платіжними засобами (банківськими картками, мобільними платіжними інструментами), електронними гаманцями для ініціювання платежів, а також застосування перших електронних грошей для оплати товарів і послуг; III етап (XXI ст.) – інтелектуалізація здійснення платежів, що характеризується активним використанням безконтактних чипових платіжних карток, безконтактних мобільних платіжних інструментів, електронних грошей, електронних платіжних засобів на основі таких широко розповсюджених у світі електронних платіжних екосистем, як PayPal (1998), Payoneer (2005 рік), Skrill (2001 рік), Stripe (2009 рік), TransferWise (2010 рік) тощо, QR-кодів (англ. Quick Response Code – код швидкого реагування), упровадженням цифрових валют центральних банків.

10. За рівнем актуальності використання електронних платіжних інструментів в Україні та узагальненням рис останніх, виокремлено та охарактеризовано такі їх види: платіжні картки; мобільні платіжні інструменти, зокрема на основі технологій NFC, QR-кодів та програмного забезпечення, що функціонує через мережу Інтернет (наприклад, Apple Pay, Google Pay та ін.); електронні гроші; електронні платіжні інструменти на основі платіжних екосистем (наприклад, PayPal, TransferWise, Payoneer, Skrill тощо). З огляду на появу на фінансовому ринку нових платіжних технологій і сервісів, тенденції зменшення частки готівки в обігу багатьох держав, констатовано про необхідність розгляду цифрових валют центральних банків як альтернативного засобу здійснення миттєвих роздрібних платежів. Нині НБУ вивчає можливість випуску власної цифрової валюти – електронної гривні.

11. З'ясовуючи вплив інноваційних фінансових технологій на діяльність платіжних систем у правових аспектах, аргументовано, що імплементація вимог Директиви 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку (PSD 2) у національне законодавство сприятиме прозорій конкуренції та розвитку інновацій у сфері фінансових технологій, а також вільній реалізації користувачем свого права на вибір найбільш прийняттого надавача (постачальника) платіжних послуг. Усе це загалом впливатиме на рівень конкурентоздатності банків і платіжних компаній у світовій мережі електронних платежів. Поряд із законодавчим упровадженням концепції відкритого банкінгу, інноваційні фінансові технології у сфері платежів і грошових переказів позитивно сприяють трансформації платіжних систем, шляхом відходу від обов'язковості їх створення або членства в них для надання платіжних послуг та усунення концентрації платіжних послуг у банках.

12. На підставі аналізу фінансово-правових засад процедури переказу коштів, виокремлено її основні особливості. По-перше, враховуючи алгоритм послідовних дій при здійсненні платежів, визначено три основні стадії процедури переказу коштів: 1) ініціювання платежу; 2) передача розпоряджень про платіж шляхом комунікаційного обміну платіжною інформацією; 3) механізм розрахунку. По-друге, універсальності процедури переказу коштів притаманна специфіка, яка

проявляється у двох видах переказу за його ініціатором (кредитовий і дебетовий перекази), у формі платежу (мобільний платіж за допомогою мобільного платіжного інструменту, онлайн-платіж у мережі Інтернет, електронний платіж за допомогою платіжної картки) та способі платежу (мобільний платіжний застосунок, контактна/безконтактна платіжна картка, електронний гаманець тощо), а також у використаному виді платіжних інструментів (документи на переказ коштів, ЕПЗ, електронні гроші, цифрові гроші центрального банку) та інших характеристиках платіжних інструментів (наприклад, платіжних схем ЕПЗ: дебетова, дебетово-кредитна, кредитна). По-третє, в залежності від виду послуг, що надаються учасниками платіжної системи, операторами послуг платіжної інфраструктури, постачальниками платіжних послуг у процесі переказу коштів, виникають такі групи правовідносин: відносини еквайрингу; відносини процесингу; відносини маршрутизації, клірингу та/або розрахунку.

13. Для деталізації державного нагляду (оверсайту) платіжних систем на предмет виявлення, попередження ризиків, сформульовано з урахуванням міжнародних та європейських стандартів, законодавства України, розуміння ризик-орієнтованого підходу в оверсайті як системи управління ризиками, що встановлюється правилами платіжної системи, у вигляді постійної діяльності платіжної організації платіжної системи стосовно оцінки правового, фінансового, розрахункового, операційного, системного ризиків, визначення допустимого рівня кожного з цих ризиків та вжиття платіжною організацією, учасниками цієї платіжної системи, операторами послуг платіжної інфраструктури відповідних заходів контролю. Такі заходи забезпечують своєчасне виявлення наявних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, що можуть спричинити виникнення ризиків у платіжній системі, а також можливих негативних наслідків прояву таких ризиків. Ризик-орієнтований оверсайт платіжних систем сприяє ефективній мінімізації ризиків у них та безперервному функціонуванню платіжних систем. З метою забезпечення законності та правопорядку у сфері здійснення платежів при виявленні правопорушень, центральний банк застосовує до суб'єктів платіжних систем адекватні правові заходи впливу державно-владного характеру: попереджувальні або запобіжні заходи впливу; заходи примусового припинення; фінансові санкції у вигляді штрафів.

14. У межах обґрунтування місця забезпечення фінансової безпеки платежів як засадничого правового принципу захисту платіжних систем, доведено, що безпека платежів передбачає стан захищеності публічного фінансового інтересу від несанкціонованого доступу до інформації щодо переказу коштів на всіх етапах її формування, обробки, передачі та зберігання, а також від порушень роботи програмно-технічних засобів, комплексів, обладнання, електронних комунікацій, за допомогою яких відбувається переказ коштів. При цьому безпека платежів спрямована і на мінімізацію ризиків ефективному функціонуванню платіжних систем. Для правового забезпечення безпеки платежів важливою є сама система захисту інформації, яка повинна відповідати не лише вимогам національного законодавства, а й загальноприйнятим міжнародним стандартам у сфері передачі зашифрованих даних у мережі, та гарантувати цілісність і конфіденційність інформації, неможливість відмови ініціатора від платежу, безперешкодний доступ до платіжної системи, моніторинг платіжних операцій.

15. Захист прав користувачів платіжних систем (платіжних послуг) визначено як систему законодавчих та регуляторних засобів, які захищають права і законні інтереси користувачів на всіх етапах їх відносин із постачальниками (провайдерами) платіжних послуг. На підставі аналізу основних європейських стандартів (Директива 2018/843/ЄС, якою були внесені зміни, зокрема до Директиви 2015/849/ЄС про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансуванню тероризму; Регламент (ЄС) 2015/847 про інформацію, що супроводжує переказ коштів; Директива 2009/110/ЄС про започаткування та ведення діяльності установ щодо роботи з електронними грошима та пруденційний нагляд за ними; Директива 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку) на предмет захисту прав користувачів платіжних послуг та, порівнюючи їх із відповідними українськими нормативно-правовими актами в чинній редакції, зроблено низку висновків про результати імплементації окремих положень актів ЄС у законодавство України.

16. У процесі проведення дослідження сформульовано низку змін і доповнень до законодавства України, серед яких, зокрема:

– з метою розмежування нерівнозначних понять «платіжна система держави» та «національна платіжна система», зміст яких встановлено міжнародними стандартами та відповідно передбачено національними законодавствами більшості країн, запропоновано авторське визначення цих понять та подальше їх уведення в дію на законодавчому рівні, шляхом доповнення ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» пунктом 1.29¹, який міститиме нове поняття «платіжна система України (платіжний простір України)», та доповнення п. 9.1 ст. 9 цього Закону України абзацом другим з новим поняттям «національна платіжна система»;

– з метою акцентування уваги на відсутності в кожній окремій платіжній системі загальновизнаних ознак юридичної особи, запропоновано удосконалити поняття «платіжна система» з виокремленням її організаційно-правової структури, шляхом внесення змін до п. 1.29 ст. 1 зазначеного вище Закону України та викласти цей пункт у новій редакції;

– у зв'язку з активним функціонуванням зареєстрованих за законодавством України внутрішньобанківських платіжних систем та значущих платіжних систем, виникає об'єктивна необхідність визначити поняття «внутрішньобанківські платіжні системи» та «значуща платіжна система» та законодавчо їх закріпити, шляхом доповнення третім абзацом п. 9.1 ст. 9 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» про внутрішньобанківські платіжні системи та новим абзацом п. 41.3 ст. 41 цього самого Закону щодо більш чіткої дефініції «значуща платіжна система»;

– з огляду на подвійну правову природу електронних грошей (з одного боку, одиниці вартості, валютні цінності, а з іншого – грошове зобов'язання), запропоновано дещо уточнити їх поняття та відобразити це шляхом внесення змін до п. 15.1 ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та викласти абзац перший п. 15.1 ст. 15 у новій редакції;

– з метою вирішення правових колізій у використанні оціночних дефініцій «негайно» і «невідкладно» у разі виявлення факту втрати електронного платіжного засобу та/або платіжних операцій, які держателем цього засобу не виконувалися,

доповнити ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» новим п. 1.19⁴ такого змісту: «негайно – найкоротший термін протягом робочого дня, в який мають здійснюватися (відбуватися) відповідні дії з моменту настання підстав для їх здійснення»;

– з метою розкриття правового зв'язку між центральним банком держави та функціонуванням національних платіжних систем, внести зміни до п. 7 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України».

У межах формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавства України про платіжні системи та переказ коштів з урахуванням сучасної практики здійснення платежів відповідно до міжнародних та європейських стандартів у цій сфері, рекомендовано прийняття нового Закону України «Про платіжні послуги та платіжні системи» та внесення відповідних змін до законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про валюту і валютні операції», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також приведення у відповідність до цього спеціального Закону окремих нормативно-правових актів НБУ.

З урахуванням норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» від 13.05.2020 р., запропоновано на законодавчому рівні визначити та закріпити процедуру відшкодування шкоди, завданої небанківській установі як платіжній організації/учаснику платіжної системи/оператору послуг платіжної інфраструктури, внаслідок протиправного (незаконного) позбавлення цієї юридичної особи права надавати платіжні послуги, а також здійснювати операційні, інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів.

17. Основними напрямками продовження досліджень, необхідних для перспектив розвитку фінансово-правового забезпечення організації, функціонування платіжних систем та надання платіжних послуг, є:

– подальше розроблення на концептуальному рівні визначених у роботі таких фінансово-правових категорій, як «платіжна система», «національна платіжна система», «платіжна система держави», «платіжні послуги» та «платіжний інструмент», оскільки платіжні системи перебувають у стані постійних динамічних удосконалень, що характеризується їх трансформацією та появою новітніх платіжних рішень, сервісів, продуктів, спрямованих на спрощення переказу коштів, що випереджають правове врегулювання окремих відносин, які виникають при здійсненні платіжних операцій;

– визначення правового забезпечення випуску та обігу віртуальних активів, зокрема віртуальних валют, цифрових валют центральних банків;

– з'ясування змісту та особливостей правовідносин, які виникають у процесі застосування фінансових інформаційних технологій, які безпосередньо впливають на функціонування платіжних систем;

– розкриття актуальних проблем державного регулювання ринку платіжних послуг, зокрема у сфері здійснення фінансового моніторингу платіжних операцій, та пропозицій їх вирішення в умовах стрімкого розвитку цього ринку;

– формування правових інститутів комплексного характеру для розвитку та вдосконалення системи контролю держави за додержанням законності діяльності платіжних систем, передусім з питань забезпечення фінансової та інформаційної безпеки у сфері здійснення платежів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пожидаєва М. А. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 348 с.

Рецензія: Монаєнко А. О. Фінансово-правові проблеми інституційного розвитку платіжних систем в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 143–145.

Рецензія: Старинський М. В. Рецензія на монографію М.А. Пожидаєвої «Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні». Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 515–516.

2. Пожидаєва М. А. Імплементация стандартів ЄС у сфері здійснення платіжних трансакцій у законодавство України. *Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом:* наукова монографія / за ред. О. В. Кузьменко (Спеціальне редагування: О. В. Кузьменко, В. Г. Чорна). Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2019. Розд. VIII, підрозд. 8.7. С. 640–654.

3. Пожидаєва М. А. Перспективи переходу від національної платіжної системи до єдиного національного платіжного простору в Україні: напрями законодавчого регулювання. *Фінансова система регіонів: проблеми та перспективи:* монографія / Н. І. Богдан, О. М. Віленчук, Л. В. Дейнеко та ін.; за заг. ред. А. Б. Кондрашихіна, В. К. Присяжнюка. Київ: АМУ, 2014. Розд. 2, підрозд. 2.5. С. 252–261.

4. Пожидаєва М. А. Правові основи діяльності Національного банку України щодо підтримки цінової стабільності в державі. *Фінансова система регіонів: методологія, аналіз, практика:* монографія / З. В. Герасимчук, Л. І. Федулова, Л. А. Пашко та ін.; під загальною редакцією В. К. Присяжнюка, А. Б. Кондрашихіна. Київ – Севастополь – Донецьк: АМУ, 2012. Розд. 2, підрозд. 2.3. С. 175–179.

5. Пожидаєва М. А. Правові наслідки призначення тимчасової адміністрації банку. *Фінансове право.* 2008. № 2. С. 17–22.

6. Пожидаєва М. А. Тимчасова адміністрація в банку як запобіжний захід його банкрутству. *Підприємництво, господарство, право.* 2009. № 4. С. 36–39.

7. Пожидаєва М. А. Локальні акти банків та небанківських фінансових установ: їх правова природа. *Підприємництво, господарство, право.* 2009. № 11. С. 157–160.

8. Пожидаєва М. А. Особливості правового режиму металевих рахунків. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2010. № 9. С. 62–69.

9. Пожидаєва М. А. Правове регулювання золотовалютних резервів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 3. С. 74–80.

10. Пожидаєва М. А. Проблемні питання визначення категорії «Національна платіжна система» за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 20–24.
11. Пожидаєва М. А. Правове забезпечення формування єдиного національного платіжного простору в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 10. С. 53–56.
12. Пожидаєва М. А. Науково-аналітичний підхід до розуміння правової природи електронних грошей. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 184–192.
13. Пожидаєва М. А. Правове регулювання операцій з електронними грошима в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3. С. 133–146.
14. Пожидаєва М. А. Визначення правових меж діяльності систем онлайн платежів в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 15. С. 116–123.
15. Пожидаєва М. А. Про необхідність викладання фінансово-правових дисциплін у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 3. С. 115–123.
16. Пожидаєва М. А. Діяльність платіжних систем як предмет фінансово-правового регулювання. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 134–142.
17. Пожидаєва М. А. Роль міжнародних стандартів у правовому регулюванні платіжних систем. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 115–121.
18. Пожидаєва М. А. Основи фінансового права в Україні: аксіологічний та гносеологічний аспекти. *Держава і право*. Серія Юридичні науки. 2016. Вип. 74. С. 350–359.
19. Пожидаєва М. А. Фінансово-правове забезпечення вільного доступу резидентів України до міжнародних систем інтернет-розрахунків. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 120–128.
20. Пожидаєва М. А. Перехід від валютних обмежень до правової регламентації як сприятлива умова для ефективного функціонування платіжних систем в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 98–103.
21. Пожидаєва М. А. Правовий аналіз «прихованих» ризиків незакритих карткових рахунків. *Правове регулювання економіки: збірник наукових праць*. Київ: ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана», 2017. Вип. 16. С. 81–92.
22. Пожидаєва М. А. Правовое обеспечение безопасности платежей как гарантия бесперебойного функционирования платежных систем. *Leges et iura*. 2018. № 7. С. 76–79.
23. Пожидаєва М. А. Платіжна система та публічний інтерес: економіко-правовий взаємозв'язок на стадії виконання бюджетів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 2. Volume 2. С. 114–120.
24. Пожидаєва М. А. Місце правових норм, які регулюють діяльність платіжних систем, у системі права. *Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS)*. 2019. № 1. С. 137–141.
25. Tkachenko Nataliia, Kurmaiev Petro, Seliverstova Liudmyla, Pozhydaeva Maria. Features of financing NATO's armed forces. *Amazonia Investiga*. 2020. № 26. Vol. 9. P. 117–124.
26. Пожидаєва М. А. Еволюція використання електронних платіжних інструментів: фінансово-правовий аспект. *Правові горизонти*. 2020. № 20 (33). С. 82–87.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Пожидаєва М. А. Фінансове право у системі права: проблема розмежування фінансового та адміністративного права. *Дискусійні питання теорії фінансового права. Нормативно-правові засади природокористування та енергозбереження в Україні. Спори про податки: причини виникнення та напрями їх вирішення. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права*: зб. наук. праць за матер. круглих столів та Міжнар. Інтернет-конф. (НДІ фінансового права). Київ: Вік принт, 2009. С. 124–128.

28. Пожидаєва М. А. Фінансова система як предмет дослідження науки фінансового права: дискусійні питання. *Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи*: зб. наук. праць за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–7 жовтня 2011 р.) / НДІ фінансового права. Київ: Алерта, 2011. Ч. 1. С. 51–57.

29. Пожидаєва М. А. Деякі аспекти реформування фінансової системи України. *Правові реформи в Україні*: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 6 жовтня 2011 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2011. Ч. 1. С. 200–201.

30. Пожидаєва М. А. Правовий аналіз результатів реформування основної функції Національного банку України за чинним законодавством. *Бюджетно-податкова реформа як каталізатор соціально-економічного розвитку в Україні*: зб. наук. праць за матеріалами круглого столу та наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 17 травня 2012 р.). Київ: Алерта, 2012. С. 219–222.

31. Пожидаєва М. А. Особливості правового статусу Національного банку України: його незалежність та самостійність. *Економіка та право: актуальні проблеми теорії й практики*: зб. наук. праць Регіональної міжвузівської наук.-практ. конф. (Київ, 1 червня 2012 р.). Київ: ТОВ «Три К», 2012. Ч. 1. С. 70–71.

32. Пожидаєва М. А. Правове забезпечення удосконалення нагляду за платіжними системами в Україні. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовтня 2012 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. Ч. 1. С. 137–139.

33. Пожидаєва М. А. Актуальні питання регулювання фінансів господарюючих суб'єктів: фінансово-правовий аспект. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2012 р.) / укладачі: Б.В. Новіков, Т.О. Чепульченко, І.П. Голосніченко, В.Ю. Пряміцин. Київ: НТУУ «КПІ», 2012. С. 293–294.

34. Пожидаєва М. А. Правове розмежування оплати електронними грошима та переказу коштів при здійсненні розрахунків. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні*: зб. матер. підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 15 квітня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 254–255.

35. Пожидаєва М. А. Щодо імплементації норм Європейського Союзу в українському законодавстві у сфері обігу електронних грошей. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: матеріали VI Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 жовтня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Ч. 1. С. 188–189.

36. Пожидаєва М. А. Місце електронних грошей у системі електронної комерції в Україні: правовий аспект. *Правове регулювання суспільних відносин в*

умовах демократизації Української держави: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2014) / укладачі: І. П. Голосніченко, В. Ю. Пряміцин. Київ: НТУУ «КПІ», 2014. С. 208–210.

37. Пожидаєва М. А. Правове регулювання застосування мобільних платежів у господарській діяльності. *Актуальні проблеми правового забезпечення господарської діяльності в Україні*: матеріали круглого столу (Харків, 12 березня 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 153–156.

38. Пожидаєва М. А. Оверсайт платіжних систем як гарантія забезпечення безпеки на фінансовому ринку: основні напрями правового регулювання. *Фінансова безпека України на сучасному етапі*: тези Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 25 березня 2016 р.) / відп. за вип. Л. М. Касьяненко, А. В. Гарбінська-Руденко. Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. С. 234–237.

39. Пожидаєва М. А. Правовий режим єдиного платіжного простору за законодавством ЄС. *Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку, присвяч. Дню науки та 95-річчю Національної академії внутрішніх справ*: тези підсум. наук.-теорет. конф. (Київ, 22 квітня 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 71–72.

40. Пожидаєва М. А. Співвідношення платіжної та розрахункової систем: фінансово-правовий аналіз. *Вороновські читання (Фінансове право: сучасний стан та перспективи)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 жовтня 2016 р.) / редкол.: А. П. Гетьман, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. Київ: Асоціація фінансового права України, 2016. С. 186–190.

41. Пожидаєва М. А. Класичне розуміння фінансового права: парадигма чи анахронізм (переосмислення). *Проблеми теорії фінансового права в сучасний період, пам'яті Л. К. Воронової*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 листопада 2016 р.) / за ред. І. С. Гриценка, Н. Ю. Пришви, А. О. Монаєнка. Запоріжжя: КПУ, 2017. С. 73–78.

42. Пожидаєва М. А. Значення законодавства ЄС для захисту прав користувачів платіжних систем в Україні. *Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини*: матер. регіон. наук.-практ. конф. (Київ, 7 квітня 2017 р.) / за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ: ун-т ім. Бориса Грінченка, 2017. С. 43–48.

43. Пожидаєва М. А. Фінансово-правова регламентація неактивних рахунків у процесі встановлення банківських правил. *Вороновські читання (Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових відносин)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 4–5 жовтня 2017 р.) / редкол.: А. П. Гетьман, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська та ін. Харків: Асоціація фінансового права України, 2017. С. 155–158.

44. Пожидаєва М. А. Друга платіжна Директива ЄС (PSD2) як каталізатор розвитку цифрових платіжних сервісів: колаборація банків та фінтех-стартапів. *Теорія та практика адаптації банківського законодавства України до вимог ЄС*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 листопада 2017 р.) / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. проф. О. А. Музика-Стефанчук. Yerevan: Eurasian Social Science Association, 2018. С. 76–80.

45. Пожидаєва М. А. Щодо правомірності проведення розрахунків криптовалютою в Україні. *Нові форми грошей та фінансових активів: становлення,*

перспективи, ризики: тези I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листопада 2017 р.). Київ: ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана», 2018. С. 223–229.

46. Пожидаєва М. А. Правове забезпечення безпеки трансакцій як складова надійності платіжної системи. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 травня 2018 р.) / упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2018. С. 91–94.

47. Пожидаєва М. А. Захист інформації в платіжних системах: стандарти ЄС та стан їх дотримання в Україні. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 червня 2018 р.) / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. Л. Ю. Малюга. Київ: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 64–66.

48. Пожидаєва М. А. Фінансово-правове регулювання процедури онлайн-платежів. *Вороновські читання (Єдність адміністративних та фінансових процедур)*: зб. статей, доповідей та тез учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 5–6 жовтня 2018 р.) / редкол.: М. Кучерявенко, Й. Пуделька, О. Головашевич. Харків: Асоціація фінансового права України, 2018. С. 461–467.

49. Пожидаєва М. А. Ефективність функціонування платіжної системи виконання бюджетів у світлі поетапного запровадження централізованої моделі казначейського обслуговування за законодавством України. *Концептуальні засади реформування адміністративного права та фінансового права України в сучасних умовах*: зб. наук. праць. матер. Всеукр. «Круглого столу» (Київ, 2 листопада 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України О. Ф. Андрійко. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 124–128.

50. Пожидаєва М. А. Щодо питання невиконання або неналежного виконання платіжного доручення на переказ коштів до бюджету. *Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 15 травня 2019 р.): тези доп. / відп. ред. Н.П. Шульга. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет. Укр. та англ. мовами. С. 128–131.

51. Пожидаєва М. А. Роль судової практики у здійсненні захисту прав користувачів платіжних систем. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)*: зб. статей, доповідей та тез учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 4–5 жовтня 2019 р.) / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків: Асоціація фінансового права України, 2019. С. 272–286.

52. Пожидаєва М. А. Платіжні операції як об'єкт фінансового моніторингу: міжнародні, європейські стандарти та українські законодавчі реалії. *Проблеми розвитку адміністративного і фінансового права в умовах сучасних реформаційних процесів*: зб. наук. праць. матеріали Всеукр. «Круглого столу» (Київ, 1 листопада 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України О. Ф. Андрійко. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 255–260.

***Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:***

53. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л. К. Воронової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 558 с. (Пожидаєва М. А. Митниця – моніторинг як метод фінансового контролю. С. 273–297).

54. Пожидаєва М. А. Запровадження ліміту готівкових розрахунків як засіб збільшення бази оподаткування: правовий аспект. *Подолання мінімізації податкових зобов'язань як чинник детінізації економіки України*: зб. наук. праць НДІ фінансового права за 2012 рік; матеріали наук.-практ. круглого столу (Ірпінь, 9 листопада 2012 р.). Київ: Алерта, 2012. С. 182–184.

55. Пожидаєва М. А. Нормативно-правове забезпечення ефективного функціонування електронних платіжних систем в Україні: тенденції становлення. *Електронні платіжні системи: навч. посібник* / Ю. О. Тараненко, Н. А. Буличева, О. А. Кузьменко та ін.; за заг. ред. Ю. О. Тараненка. Київ: ТОВ «Три К», 2013. Розд. 7. С. 162–195.

56. Пожидаєва М. А. Бюджетне, податкове і митне право України: посіб. для складання адвокатського іспиту. Київ: Правова єдність, 2015. 80 с. (підр. 20–21. С. 69–77).

57. Пожидаєва М. А. Бюджетне, податкове та митне законодавство. Адвокатський іспит: підготовчий курс: навчальний посібник / О. В. Баулін, В. І. Лебідь, П. С. Матвеев, С. П. Матвеева, М. А. Пожидаєва. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2019. Тема 13. С. 679–769 (підр. 13.20–13.22. С. 759–769).

АНОТАЦІЯ

Пожидаєва М. А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. – Київ, 2020.

У дисертації наведено нове вирішення наукової проблеми щодо формування цілісної концепції фінансово-правового регулювання платіжних систем в Україні.

Системно висвітлено теоретико-методологічні засади формування поняття «платіжна система» як фінансово-правової категорії, зокрема проаналізовано методологію фінансово-правового аналізу доктринальних підходів до розуміння платіжної системи, досліджено її генезис та розвиток, виділено основні кваліфікуючі ознаки платіжної системи, сформульовано визначення платіжної системи України, розкрито співвідношення поняття «платіжна система» із суміжними правовими категоріями, визначено особливості платіжної системи як фінансової інституції, обґрунтовано принципи та функції платіжних систем. Доведено, що функціонування платіжних систем у складі грошового обігу є об'єктом фінансово-правового регулювання.

Розкрито фінансово-правові засади функціонування платіжних систем в Україні, зокрема з'ясовано фінансово-правове визначення національної платіжної системи, а також охарактеризовано види платіжних систем на основі аналізу законодавств України, зарубіжних країн та міжнародних стандартів, встановлено місце та роль платіжних систем у виконанні бюджетів.

Проаналізовано фінансово-правове регулювання застосування платіжних інструментів, виокремлено основні етапи еволюції їх використання, охарактеризовано актуальні електронні платіжні інструменти за законодавством

України, виявлено вплив інноваційних фінансових технологій на діяльність платіжних систем у правових аспектах. Розкрито фінансово-правові засади здійснення процедури переказу коштів та визначено її особливості.

Висвітлено питання реалізації публічних фінансових інтересів у платіжному просторі України в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, зокрема деталізовано державний нагляд (оверсайт) платіжних систем на предмет виявлення, попередження ризиків та застосування правових заходів впливу, доведено місце забезпечення безпеки платежів як засадничого правового принципу захисту платіжних систем, визначено захист прав користувачів платіжних систем за стандартами Європейського Союзу та проаналізовано практику їх реалізації в Україні.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку науково обґрунтованих висновків та пропозицій для подальшого розвитку фінансово-правового регулювання та удосконалення законодавства України у сфері платіжних систем та переказу коштів.

Ключові слова: платіжна система, платіж, переказ коштів, фінансово-правове регулювання, платіжний інструмент, електронний платіжний засіб, платіжні послуги, платіжні операції, користувачі платіжних послуг, оверсайт.

АННОТАЦІЯ

Пожидаева М. А. Финансово-правовое регулирование платежных систем в Украине. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право. – Научно-исследовательский институт информатики и права Национальной академии правовых наук Украины. – Киев, 2020.

В диссертации осуществлено решение научной проблемы относительно формирования целостной концепции финансово-правового регулирования платежных систем в Украине.

Системно освещены теоретико-методологические основы формирования понятия «платежная система» как финансово-правовой категории, в частности раскрыта методология финансово-правового анализа доктринальных подходов к пониманию платежной системы, исследованы ее генезис и развитие, выделены основные квалифицирующие признаки платежной системы, сформулировано определение платежной системы Украины, выяснено соотношение понятия «платежная система» со смежными правовыми категориями, определены особенности платежной системы как финансовой институции, обоснованы принципы и функции платежных систем. Доказано, что функционирование платежных систем в составе денежного оборота является объектом финансово-правового регулирования.

Раскрыты финансово-правовые рамки функционирования платежных систем в Украине, в частности предложено финансово-правовое определение национальной платежной системы, а также охарактеризованы виды платежных систем на основе анализа законодательств Украины, зарубежных стран и международных стандартов, установлены место и роль платежных систем в исполнении бюджетов.

Проанализировано финансово-правовое регулирование применения платежных инструментов, выделены основные этапы эволюции их использования, охарактеризованы актуальные электронные платежные инструменты по законодательству Украины, выявлено влияние инновационных финансовых технологий на деятельность платежных систем в правовых аспектах. Раскрыты финансово-правовые основы осуществления процедуры перевода денег и определены ее особенности.

Освещены вопросы реализации публичных финансовых интересов в платежном пространстве Украины в условиях глобализационных и евроинтеграционных процессов, в частности детализировано государственный надзор (оверсайт) платежных систем на предмет выявления, предупреждения рисков и применения правовых мер воздействия, доказано место обеспечения безопасности платежей как основополагающего правового принципа защиты платежных систем, определена защита прав пользователей платежных систем по стандартам Европейского Союза и проанализирована практика их реализации в Украине.

В результате проведенного исследования сформулирован ряд научно обоснованных выводов и предложений для дальнейшего развития финансово-правового регулирования и усовершенствования законодательства Украины в сфере платежных систем и перевода денег.

Ключевые слова: платежная система, платеж, перевод денег, финансово-правовое регулирование, платежный инструмент, электронное платежное средство, платежные услуги, платежные операции, пользователи платежных услуг, оверсайт.

SUMMARY

Pozhydaeva M. A. Financial and legal regulation of payment systems in Ukraine. – *Qualifying scientific work as a manuscript.*

Dissertation for obtaining a degree of doctor of legal sciences in specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. – Scientific-Research Institute of Informatics and Law of the National Academy of Law Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The Financial Law issue on the development of the complex Financial and Legal Regulation of Payment Systems Concept in Ukraine has been resolved in the thesis.

Theoretical and methodological principles of forming the concept of «payment system» as a financial and legal category are systematically covered, in particular the methodology of financial and legal analysis of doctrinal approaches to understanding the payment system is analyzed, its genesis and development are studied, the main qualifying features of the payment system are determined, the correlation of the concept of «payment system» with related legal categories is revealed, the peculiarities of the payment system as a financial institution are determined, the principles and functions of payment systems are substantiated. It is proved that the functioning of payment systems in the circulation of money is the object of financial and legal regulation.

The financial and legal boundaries of payment systems in Ukraine are revealed, in particular the financial and legal definition of the national payment system is clarified, as well as the types of payment systems are characterized on the basis of analysis of

Ukrainian legislation, foreign countries and international standards, the place and role of payment systems in the execution of budgets are established.

The financial and legal regulation of the use of payment instruments is analyzed, the main stages of evolution of their use are highlighted, the current electronic payment instruments under the legislation of Ukraine are characterized, the influence of innovative financial technologies on the activity of payment systems in legal aspects is revealed. The financial and legal bases of the procedure of money transfer are revealed and its peculiarities are determined.

The issues of realization of public financial interests in the payment space of Ukraine in the conditions of globalization and European integration processes are covered, in particular, the state supervision (oversight) of payment systems for detection, prevention of risks and application of legal measures of influence is detailed, the place of ensuring payment security as a fundamental legal principle of payment systems protection is proved, the protection of the rights of users of payment systems according to the standards of the European Union is determined and the practice of their implementation in Ukraine is analyzed.

Based on the research conducted the range of scientifically proven conclusions for the further development of the Financial Law Science, as well as recommendations on enhancement of the legislation of Ukraine in the sphere of payment systems and funds transfer were developed.

The necessity to adopt the new Law of Ukraine «On Payment Services and Payment Systems» and introduction of corresponding amendments to the Laws of Ukraine «On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets», «National Bank of Ukraine», «On Banks and Banking», «On Currency and Currency Transactions», as well as bringing a number of other laws and regulations into compliance with this special Law. This will significantly improve the legal regulation of payment systems, the procedure for making payments and eliminate some of the factors that contribute to the dispute between legal entities related to the execution of payment transactions.

Key words: payment system, payment, funds transfer, financial and legal regulation, payment instrument, electronic mean of payment, payment services, payment transactions, payment services users, oversight.

Гарнітура Таймс. Формат 60x84/16.
Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 1,9.
Підписано до друку 21.12.2020. Замовлення 220.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (098) 455-41-17
E-mail: lesya3000@ukr.net